

Sociaal-cultureel plan

Er tekent zich binnen onze samenleving niet alleen een malaise af t.a.v. de economische ontwikkeling, maar ook t.a.v. de sociaal-culturele ontwikkeling. De economie stagneerde de afgelopen jaren, komt nu weer enigszins op gang, maar weet nog geen raad met werkloosheid en inflatie. Echter, ook het toekomstbeeld dat de mens voor zich zelf ziet, is bepaald niet zonnig. Velen verwachten een verslechterende toekomst, hetgeen gepaard gaat met een behoudende visie t.a.v. een groot aantal sociaal-culturele verschijnselen.

Bovenstaand beeld verschaft het deze zomer verschenen *Sociaal en cultureel rapport 1976* (SCR), het tweede in een reeks van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP). Het rapport spreekt zich niet uit over de vragen of, en zo ja in hoeverre, er causale verbanden bestaan tussen de economische en sociaal-culturele malaise. Het bevat louter een opsomming van conclusies van meestal reeds gepubliceerde onderzoeken. De verleiding is groot dit rapport te vergelijken met het rapport van het Centraal Planbureau, het *Centraal Economisch Plan 1976* (CEP). Zij verschillen in grote mate. Het CEP is voornamelijk gebaseerd op eigen, nog niet eerder gepubliceerde, onderzoeken van het CPB. Naast een economisch overzicht van het afgelopen jaar, bevat het prognoses voor het lopende jaar, macro-economisch en zoveel mogelijk uitgesplitst naar bedrijfstakken. Bovendien geeft het aan hoe de overheid met behulp van bepaalde instrumenten de beoogde sociaal-economische doeleinden kan verwezenlijken. Het CEP is dus duidelijk gericht op het te voeren beleid, terwijl het SCR verslaggevend is en weinig zegt over het te voeren beleid. Hieruit mag niet de conclusie worden getrokken dat het SCR van weinig waarde is. Het bevat een schat aan informatie over tal van onderwerpen en doet uitvoerig verslag van een aantal sociaal-culturele enquêtes. Bovendien moeten we bedenken dat het Sociaal en Cultureel Planbureau nog maar enkele jaren oud is, terwijl de materie, die het analyseert, zich moeilijk voor kwantificering leent, zodat het, mocht het ooit zover komen, nog wel enige tijd zal duren voordat een sociaal-cultureel plan wordt gepubliceerd.

Ondanks deze verzachtende omstandigheden wil ik toch op enkele gebreken van het SCR wijzen. Ik beperk mij daarbij voornamelijk tot de sociaal-economische verschijnselen: arbeid (hfst. 5), sociale zekerheid (hfst. 6) en vrije tijd (hfst. 9). Arbeid en vrije tijd worden als twee op zich zelf staande zaken behandeld, terwijl natuurlijk de één het complement is van de ander, zoals ook het SCR stelt. Werkloosheid is gedwongen vrije tijd. Vaak hoor ik de mening (van werkenden) dat er een andere visie op het arbeiden moet komen, zodat werkloosheid als iets zinvols kan worden ervaren. Ik had graag gezien dat vanuit de sociale wetenschappen deze problematiek zodanig zou worden aangepakt, dat er instrumenten voor het

beleid ontstaan om voor een ander arbeidsethos te zorgen. Bovendien mis ik in het SCR een analyse van het vraagstuk hoe via meer vrije tijd (bijv. arbeidstijdverkorting) een bijdrage kan worden geleverd aan het acceptabel maken van het tekort aan arbeidsplaatsen (de veel gehoorde mening dat korter werken de werkloosheid bestrijdt is onzin). Het SCR besteedt wel aandacht aan de discussie over de relatie tussen arbeidskosten en werkloosheid. Op grond van de opmerking dat het model van Den Hartog en Tjan geen rekening houdt met arbeidsmarktsituatie en afzetverwachtingen, wordt gesteld dat een wetenschappelijk uitsluitel nog niet kan worden gegeven. Dit verwijt lijkt mij niet geldig; Den Hartog en Tjan noemden beide begrippen niet, maar houden er impliciet wel rekening mee.

Vervolgens de sociale zekerheid. Het SCR doet enkele suggesties om de sociale voorzieningen te reorganiseren en te vereenvoudigen. Het hoofdstuk over de sociale zekerheid kwam op mij zeer constructief over, maar ik miste voorstellen hoe voorkomen kan worden dat steeds meer werkenden jegens niet-werkenden een intolerante houding aannemen. Enquêtes over de vraag hoe diverse bevolkingsgroepen over sociale zekerheid denken (blz. 80/81), vind ik wel leuk, maar weinig zinvol als er niets mee wordt gedaan in de beleidssfeer.

We komen hiermee op het terrein van de sociale en culturele indicatoren. „Het SCP heeft tot taak de sociale en culturele situatie op samenhangende wijze te beschrijven, bij te dragen tot een keuze van beleidsdoeleinden en informatie te verwerven met betrekking tot de effecten van gevoerd beleid”, staat op blz. 200 van het SCR. Met dat doel werden 16 indicatoren opgesteld om het verschijnsel „deprivatie” te meten. Het 314 blz. tellende rapport besteedt hieraan slechts 8 blz., slaagt er inderdaad in enig inzicht te geven in de welzijnsaspecten, maar mist nog de link met het beleid. Hetzelfde kan worden gezegd over de interessante informatie die volgt uit de enquêtes betreffende de culturele veranderingen. Wat doen we met die veranderingen? Bovendien zijn de uitkomsten strijdig met elkaar. Een voorbeeld: bijna 90% van de bevolking is tevreden of tamelijk tevreden met het eigen inkomen (blz. 229); 69% wil er financieel niet op achteruitgaan (blz. 233); van alle zaken die in het leven belangrijk zijn, zet 9% een goed inkomen bovenaan, want ruim 80% vindt dat andere dingen dan de eigen welvaart belangrijk zijn (blz. 234); dus (?) vindt 59% dat er voor loonsverhoging moet worden gestaakt (blz. 250).

Het bovenstaande moet niet worden gezien als verwijt aan het SCP. Het is bedoeld om aan te tonen dat een sociaal-cultureel plan nog lang niet kan worden gerealiseerd.

L. Hoffman

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i> Sociaal-cultureel plan	1085
Column Vakbeweging en besluitvorming, door Prof. Dr. A. Peper	1087
<i>Drs. C. J. de Koning:</i> Enkele opmerkingen over werkgelegenheidsproblemen in de Verenigde Staten van Amerika	1088
<i>Drs. F. Ijmkers:</i> Afschrijven op woningen	1095
<i>Drs. C. H. van Ardenne en Drs. J. Muysken:</i> De structurele werkloosheid volgens het aangepaste model van Den Hartog en Tjan: een somber perspectief	1100
Maatschappijspiegel Jeugdwerkloosheid en werkgelegenheidsbeleid, door Drs. W. A. Arts	1102
Ingezonden Productiefunctie en politiek, door Drs. W. Smit, met naschrift van Dr. A. A. de Boer	1106
Fisconomie Duurzaamheid van kapitaalgoederen, technische vooruitgang en fiscale investeringsfaciliteiten, door Drs. P. W. Moerland	1107
Boekennieuws Drs. C. J. Schieman: Beheersing van bedrijfsprocessen, door Drs. M. Geersing	1110
Mededeling	1112

De Amerikanen kozen een president. Heeft u ESB al gekozen?

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM:

STRAAT:

PLAATS:

Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement):

Ingangsdatum:

Ongefrankeerd opzenden aan*: ESB,
Antwoordnummer 2524
ROTTERDAM

Handtekening:

*Dit adres alleen gebruiken voor opgeven van abonnementen.

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Redactie-medewerker: L. van der Geest.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; kopij voor de redactie:
postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 119,60 per kalenderjaar
(incl. 4% BTW); studenten f. 78,-
(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/ giro-
acceptkaart) op girorekening no. 122945
t.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,-
(incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 122945
t.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.
Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertentieverkoop:

Roelants/EPR
Postbus 7021
Den Haag
Telefoon (070) 23 41 03
Telex 33101.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Vakbeweging en besluitvorming

Van den Doel, Tinbergen en De Galan hebben in hun bekende pleidooien in dit blad 1) voor een geleide loonpolitiek gewezen op de onmogelijkheid voor individuele vakbondsleden om eigen belang en collectief belang tegen elkaar af te wegen. Zij hebben weinig aanhangers gevonden voor hun gedachte om via de parlementair-democratische kanalen een geleide loonpolitiek af te dwingen. Bijna iedereen vindt wel dat het parlement uiteindelijk een laatste verantwoordelijkheid heeft, maar weinigen zien hoe voor een wat langere termijn het parlement het bedrijfsleven volledig in de hand zou kunnen houden. Als het vakbonds lid als vakbonds lid moeite heeft eigen en collectief belang tegen elkaar af te wegen, dan valt niet in te zien waarom het vakbonds lid als burger het met die afweging als burger minder moeilijk zou hebben. Hetzelfde geldt uiteraard voor de werkgever. Men kan natuurlijk zeggen dat men als burger op een grotere verantwoordelijkheid wordt aangesproken dan als vakbonds lid, maar dat blijft toch rijkelijk abstract in de beleving van de mensen. Daarmee zeg ik niet dat in de praktijk die ruimere verantwoordelijkheid als burger zonder betekenis is. Wie zich wel eens verstaat met leden van vakverenigingen, weet maar al te goed dat de terughoudende opstelling van de vakbeweging van de laatste jaren t.a.v. looneisen door veel leden ook wordt opgevat en begrepen als een bijdrage aan het economisch herstel van ons land. Dat daarvoor loon-ingrepen nodig zijn geweest, doet hieraan niets af, want ook deze ingrepen moeten — willen zij effect hebben — aanvaard worden.

Moeilijk blijft het afwegingsproces wel. Dat heeft de vakbeweging de laatste weken weer kunnen ervaren toen zij op verschillende plaatsen in het land bijeenkomsten hield met als inzet de vraag: leden, bent u bereid iets van de toch al kleine individuele welvaartsstijging in te ruilen tegen het behoud van een behoorlijk peil van sociale voorzieningen en collectieve uitgaven. Want duidelijk is — althans voor degenen die zich wat meer in de zaak willen en kunnen verdiepen — dat de ruimte voor individuele welvaartsstijging concurreert met de ruimte voor collectieve uitgaven. Op dit moment vindt die afweging plaats tegen de achtergrond van een tweetal loonmaatregelen die —

vooral de laatste — nogal slecht gevallen is bij de vakbewegingsleiding. En men mag aannemen dat de meeste leden zich in die opstelling van de vakbondstop hebben herkend. Daarbij komt dat de laatste jaren weinig te verdienen is geweest, plus het onmiskenbare feit dat de achterban van de vakbeweging gedurende die periode er blijk van heeft gegeven voor de collectieve sfeer offers te willen brengen.

Of die offerbereidheid in het arbeidsvoorwaardenoverleg voor 1977 er opnieuw zal zijn, valt nog te bezien. Van de vakbondstop mag men verwachten dat men zich weer sterk zal maken voor de collectieve uitgaven, zonder uiteraard de directe belangenbehartiging uit het oog te verliezen. Gebleken is echter op genoemde bijeenkomsten met een deel van de actieve leden (totaal aanwezig ongeveer 7.000) dat er nogal wat onvrede bestaat over het gevoerde beleid van de top. Veel leden leken niet bereid zich de probleemstelling individueel versus collectief aan te laten praten. De vakbondsleiders keerden na deze bijeenkomsten nogal aangeslagen terug op hun kantoren. Zij zitten immers met het probleem hoe op korte termijn de leden te overtuigen van de juistheid van hun standpunt, waarin een voorkeur voor het behoud van de collectieve sector werd uitgesproken waardoor er voor werkelijke loonsverbetering zeer weinig overblijft. Die uitdaging aan de vakbondsleiding is klemmender nu zij op goede gronden de terugkeer naar vrije loononderhandelingen heeft bepleit. Dat stelt hoge eisen aan de interne communicatie en organisatie in de vakbeweging.

Het is op dit punt dat nog veel te verbeteren valt. Ik zeg dat met alle begrip voor de positie van de vakbeweging, maar een feit blijft dat een „meningsvorming” als op genoemde bijeenkomsten tot stand kwam moeilijk van de predicaten democratie en degelijkheid kan worden voorzien. Toch is het beeld overgebleven van een zeer ontevreden achterban van de vakbeweging die de leiders — zowel links als rechts — nu

eens flink de oren heeft gewassen. Het lijkt mij echter voor een goede menings- en besluitvorming van belang dat de vakbewegingsleiding zich bezint op de vraag op welke wijze (bijna) elk vakbonds lid een uitspraak kan worden ontlokt waar het gaat om zulke wezenlijke vraagstukken. M.a.w., hoe kan door een goede voorbereiding een brede discussie op gang worden gebracht — waarvoor voldoende tijd wordt uitgetrokken —, die ertoe leidt dat de vakbondsleden zich massaal in een beslissende stemming over de arbeidsvoorwaarden zullen uitspreken. Onlangs op bezoek in Noorwegen was ik nogal onder de indruk van de wijze waarop daar de besluitvorming over de arbeidsvoorwaarden verloopt. Het gaat hier zeker niet om een land waar nooit arbeidsconflicten voorkomen. Zij zijn er — zij het bij uitzondering massaal — een normaal verschijnsel. Wat mij echter opviel, is dat de vakbondsleden op een breed front goed geïnformeerd zijn over de inzet van de collectieve onderhandelingen. Zij weten — via vergaderingen in de bedrijven en schriftelijk materiaal — waar het om gaat. De vakbondsleiding legt het onderhandelingsresultaat voor aan de leden die daarover *schriftelijk* stemmen. Ongeveer 90% neemt aan zo'n stemming deel, die ook publiek wordt gemaakt. Zo leest men dan in de krant dat een bepaald cao-voorstel door de leden van die en die bond is geaccepteerd (of verworpen) met zoveel stemmen voor en zoveel stemmen tegen. Door dit systeem kan er geen twijfel bestaan over de vraag hoe een bepaalde zaak nu „eigenlijk” bij de leden ligt. Bij een goede voorbereiding kan men zich moeilijk een democratischer afronding van de besluitvorming voorstellen. Men is minder afhankelijk van „stemmingen” en indrukken, toevallige deelneming aan vergaderingen e.d. Toch een systeem dat de Nederlandse vakbeweging eens nader zou moeten bekijken.

1) *ESB* 17 maart en 1 september jl.

Enkele opmerkingen over werkgelegenheidsproblemen in de Verenigde Staten van Amerika

DRS. C. J. DE KONING

Conjuncturele schommelingen vormen nog steeds een belangrijke karakteristiek van het economisch leven, ook in de Verenigde Staten. De overheid beschikt over verschillende instrumenten om de conjunctuurbeweging te beïnvloeden, maar slaagt er niet in tegelijkertijd de vraag af te stemmen op het potentiële aanbod en prijsstabiliteit en volledige werkgelegenheid te handhaven. Drs. C. J. de Koning, werkzaam bij de Internationale Arbeidsorganisatie (ILO) te Genève, stelt zich een snelheidscontrole-systeem voor, voorkomend uit de private sector, dat de conjunctuurbeweging bij de wortel aanpakt en een betere kans van slagen heeft dan enige andere „policy-mix”. In dit artikel zet de auteur de werking en de voordelen van dat snelheidscontrole-systeem uiteen.

Inleiding

Conjuncturele schommelingen vormen nog steeds een onderdeel van het economische leven van de Verenigde Staten. In het afgelopen decennium hebben zich ten minste drie periodes van recessie voorgedaan, namelijk 1967, 1970-71 en 1974-75. De laatste periode was tevens de ernstigste sedert de Tweede Wereldoorlog.

Men kan zich de volgende vragen stellen:

- Welke kwantitatieve eigenschappen vertoonde het arbeidsaanbod gedurende de afgelopen tien jaren?
- Welke vraag naar arbeid werd gerealiseerd en in welke sectoren?
- Hoe werkte het samenspel tussen consumptie-niveau, niveau en aard van de investeringen, gemiddelde jaarlijkse compensatie per werknemer en het werkgelegenheidsniveau?
- Kon de overheid de conjuncturele schommelingen in voldoende mate bestrijden en deed zij dat ook en kunnen eventueel alternatieve oplossingen worden gevonden?

Het doel van dit artikel is te pogen een antwoord te geven op deze vragen en dan te trachten op basis van de bevindingen een „snelheidscontrole-systeem” op te bouwen. Zo'n systeem zou een geringere werkloosheid en de hoogst mogelijke industriële bezettingsgraad kunnen garanderen.

Vraag en aanbod van arbeid

De netto jaarlijkse toename van het arbeidsaanbod schommelde gedurende het afgelopen decennium tussen 1.026.000 personen in 1971 en 2.200.000 in 1974 (zie tabel 1). De natuurlijke groei van het arbeidsaanbod bedroeg ongeveer 1.600.000 personen in 1974. De veranderingen in het deelnemingspercentage aan het arbeidsproces vormden de verklaring voor de schommelingen in het arbeidsaanbod (zie nogmaals tabel 1 en wel de kolommen 2, 3 en 4). Deze veranderingen in het deelnemingspercentage waren vooral te wijten aan een veranderend deelnemingspercentage van vrouwen. Dit percentage nam toe van 39,3 % in 1965 tot 45,7 % in 1974.

De gerealiseerde vraag naar arbeid, de werkelijke creatie van arbeidsposten dus, vertoonde grote schommelingen gedurende het afgelopen decennium. De totale creatie van arbeidsplaatsen fluctueerde bijvoorbeeld in deze periode tussen 2.707.000 plaatsen in 1973 en 493.000 plaatsen in 1971 (zie tabel 2).

De gerealiseerde vraag naar arbeid per sector vertoonde ook grote schommelingen. Terwijl bijvoorbeeld de industriële sector nog in staat was om 1.152.000 arbeidsplaatsen te scheppen in 1966 verminderde zij het aantal arbeidsplaatsen met 818.000 in 1970 en met nog eens 777.000 in 1971. De schommelingen in de commerciële sector waren ook groot, maar van een geringere omvang dan die in de industriële sector. De schepping van arbeidsplaatsen in de commercie schommelde tussen 634.000 in 1971 en 1.204.000 in 1973. Deze twee sectoren van de economie waren te zamen verantwoordelijk voor ongeveer 75% van alle nieuwe arbeidsplaatsen, terwijl de commerciële sector hiervan het merendeel opnam.

Het verschil tussen de gerealiseerde vraag naar arbeid en het arbeidsaanbod kwam tot uitdrukking in de schommelingen in het aantal werklozen. Tabel 1 geeft ook hiervan een overzicht. Het minimumaantal werklozen bedroeg 2.817.000 in 1968 en het maximum meer dan 8.000.000 in 1975.

We hebben in het voorgaande de schommelingen in de feitelijke vraag- en aanbodsituatie van de factor arbeid bekeken over de laatste tien jaar. We erkennen dat de totale vraag en het totale aanbod van arbeid gebaseerd zijn op vele deelmarkten waarvan de oorsprong zich bevindt in de industrietak, de regio, in de leeftijd, geslacht, ras, bekwaamheid, opleiding of in de gezondheidstoestand van de aan de arbeidsmarkt deelnemende personen. In dit artikel zouden we echter willen volstaan met de totaalcijfers.

Ook werkloosheid bestaat uit verschillende componenten. Naast de conjuncturele werkloosheid kent men de seizoen-, de frictie- en de structurele werkloosheid. Maar als men bedenkt dat de creatie van arbeidsplaatsen zich bewoog tussen 493.000 plaatsen in 1971 en 2.707.000 in 1973, dan menen wij dat het grootste belang moet worden

gehecht aan conjuncturele werkloosheid, daarbij niet vergetend dat, wanneer deze component van werkloosheid is opgeheven, er altijd nog de seizoen-, frictie- en structurele werkloosheid overblijven. We willen ons echter hier niet met deze andere componenten van de werkloosheid bezig houden. Zij moeten apart behandeld worden, maar dat valt buiten het kader dat we ons voorgesteld hadden voor dit artikel.

Productie-consumptiemodel

In dit stadium zouden we een vereenvoudigd productie-consumptiemodel willen introduceren. In figuur 1 hebben we getracht zo'n model weer te geven in een stroomdiagram van ondernemers naar werknemers en naar kapitaalverschaffers. Het model houdt geen rekening met de externe betrekkingen van een land, noch met de overheidssector.

Het is wel bekend dat de gemiddelde compensatie per werknemer twee aspecten heeft. Zij vormt het inkomen voor de werknemer en voor degenen die van hem afhankelijk zijn en, via belastingafdracht of sociale verzekeringstransfers, ook voor ambtenaren, oudere personen en voor alle anderen die een sociale-verzekering-uitkering genieten. Dit inkomen wordt gedeeltelijk besteed aan consumptiegoederen en wordt gedeeltelijk bespaard. De consumptiegoederen worden via de handelssector gekocht van de producenten, te weten de ondernemers en de werknemers *te zamen*. Anderzijds vormt de compensatie per werknemer een belangrijke kostenfactor voor de ondernemer die er zijn investerings/werkgelegenheidsbeslissing op baseert gegeven het productie- en renteniveau.

Gezien het bovenstaande is het interessant om de ontwikkelingen van de totale compensatie van werknemers, de gemiddelde jaarlijkse compensatie per werknemer en de totale particuliere bestedingen na te gaan. Tabel 3 verschaft de gegevens over deze grootheden. Speciaal de kolommen 4 en 6 geven aanleiding tot interessante conclusies. Deze kolommen geven de procentuele veranderingen weer in de gemiddelde jaarlijkse compensatie per werknemer en de totale particuliere bestedingen.

Deze percentages tonen aan dat in de jaren die aan de recessiejaren vooraf gingen de gemiddelde jaarlijkse compensatie per werknemer in versnelde mate toenam, terwijl de totale particuliere bestedingen slechts in vertraagde mate toenamen. Dit zou men de compensatie-consumptieparadox kunnen noemen. Deze paradox deed zich voor in 1966, 1969 en in 1974.

Wat zijn nu de effecten van deze paradox? Op het moment dat de totale particuliere bestedingen een vertraagde toename laten zien in vergelijking met het voorafgaande jaar moeten veel capaciteitsbeslissingen van de ondernemers worden aangepast en wel in dalende zin. Dit heeft natuurlijk gevolgen voor de werkloosheid. Als dan anderzijds de compensatie per werknemer zelfs sneller toeneemt dan in het voorgaande jaar, zit de ondernemer tussen twee vuren: aan de ene kant een vertraagde afzet en aan de andere kant sneller stijgende kosten. Zo'n situatie leidt vanzelfsprekend tot een lagere graad van economische activiteit, tot onderbezetting van het productie-apparaat en tot hogere werkloosheid. Dit proces zet zich voort totdat de situatie aangepast is (zie in dit verband ook figuur 1). De ervaring leert in deze dat de aanpassing gepaard gaat met de geringste stijging van de gemiddelde jaarlijkse compensatie per werknemer (GJCW) in de recessiejaren 1967, 1970 en 1975. Anderzijds gaan de recessiejaren ook gepaard met de geringste winsten voor de ondernemers en de geringste stijging in overheidsinkomens. Men zou dus kunnen stellen dat in de recessiejaren zowel de werknemers als de werkgevers als de overheid de verliezers zijn.

Onze conclusie uit het bovenstaande is nu, dat het keerpunt naar een recessie wordt aangegeven door het moment, waarop een toename in GJCW niet leidt tot een verdere toename in particuliere bestedingen, maar in plaats daarvan tot een vertraging in die toename. Dit geschiedt wanneer de geringere toename van het aantal gecreëerde arbeidsplaatsen domineert over de toename in GJCW, waardoor de totale particuliere bestedingen minder snel gaan stijgen. De oorzaak hiervan kan men

Tabel 1. Arbeidsaanbod en industriële bezettingsgraad.

(1) Jaar	(2) Toename van beroepsbev. x 1.000	(3) Deel- nemings- percentage	(4) Hoger deelname- effect x 1.000	(5) Creatie van arbeids- plaatsen x 1.000	(6) Aantal werklozen x 1.000	(7) Industriële bezettings- graad
1965	1.348	59,7	129	1.873	3.366	86
1966	1.715	60,1	525	1.807	2.875	86
1967	1.900	60,6	667	1.477	2.975	84
1968	1.459	60,7	135	1.548	2.817	85
1969	2.021	61,1	551	1.982	2.832	81
1970	1.663	61,3	280	725	4.088	81
1971	1.026	61,0	-428	493	4.993	80
1972	2.062	61,0		2.582	4.840	83
1973	2.049	61,4	593	2.707	4.304	86
1974	2.200	61,8	603	1.527	5.076	83

Bron: *Statistical Abstract of the United States 1975*.

Tabel 2. Werkgelegenheid en investeringspositie van de Verenigde Staten voor de periode 1965-1974.

Jaar	(1) Civiele beroeps- bevolking x 1.000	(2) Creatie van arbeids- plaatsen x 1.000	(3) Werk- gelegenheid in industrie x 1.000	(4) Creatie van arbeids- plaatsen in industrie x 1.000	(5) Werk- gelegenheid in commercie x 1.000	(6) Creatie van arbeids- plaatsen in commercie x 1.000	(7) Investe- ringen door industrie x \$ mrd.
1965	71.088	1.873	18.062	788	21.803	934	23.44
1966	72.895	1.807	19.214	1.152	22.796	993	28.20
1967	74.372	1.477	19.447	233	23.705	909	28.51
1968	75.920	1.548	19.781	334	24.721	1.016	28.37
1969	77.902	1.982	20.167	386	25.932	1.211	31.68
1970	78.627	725	19.349	-818	26.621	689	31.95
1971	79.120	493	18.572	-777	27.255	634	29.99
1972	81.702	2.582	19.090	518	28.367	1.112	31.35
1973	84.409	2.707	20.054	964	29.651	1.284	38.01
1974	85.936	1.527	20.017	-37	30.519	868	46.01
1975							49.30

Bronnen: *ILO Yearbook of Labour Statistics 1975* en *Statistical Abstract of the United States 1975*.

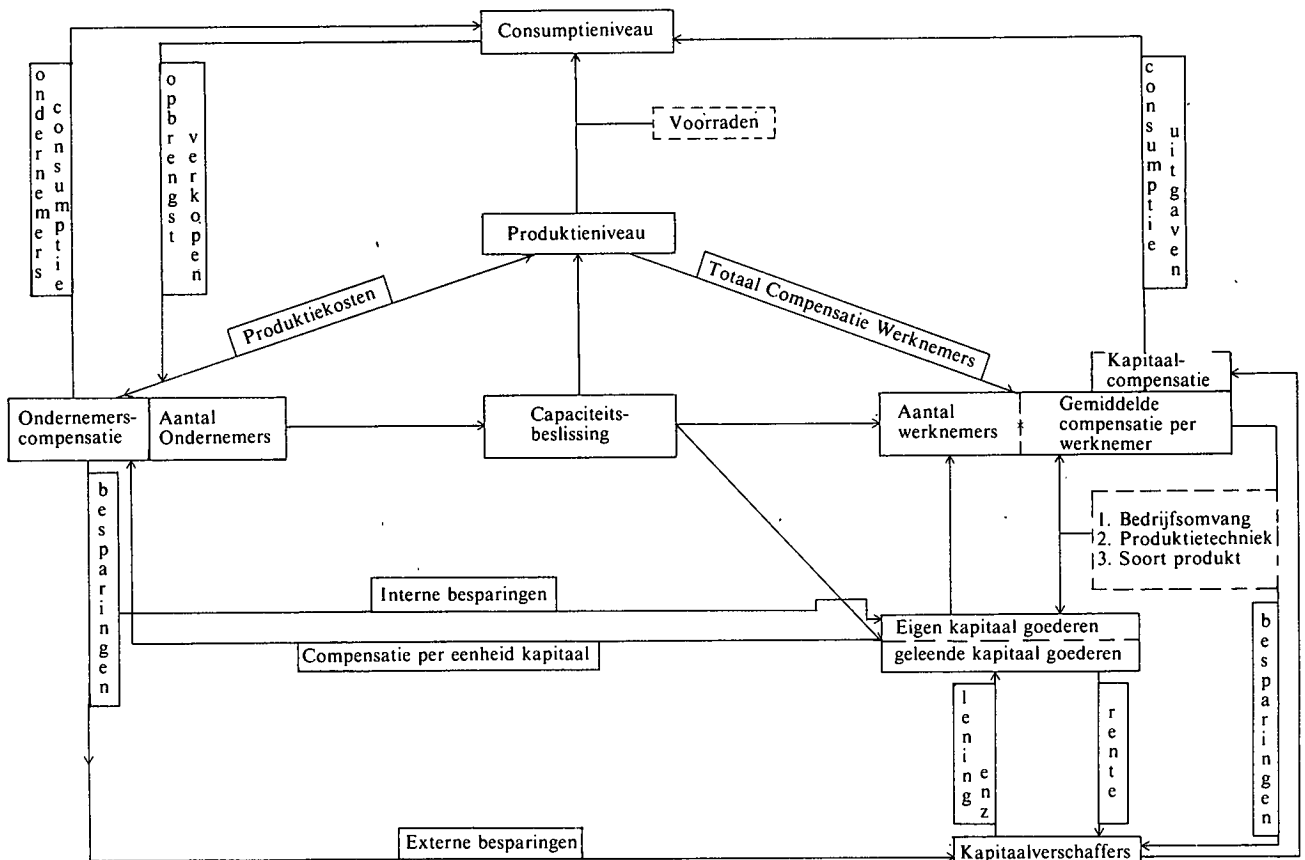
Tabel 3. Compensatie en particuliere bestedingen van werknemers.

Jaar	(1) Aantal werknemers x 1.000	(2) Compensa- tie van werknemers x \$ mrd.	(3) Gemiddelde jaarlijkse compensatie per werk- nemer \$	(4) Procentuele verandering per jaar in (3)	(5) Particuliere bestedingen x \$ mrd.	(6) Jaarlijkse procentuele veranderingen in (5)
1964	60.894	365,3	5.999		398,9	
1965	63.470	393,8	6.204	3,42	432,8	8,50
1966	67.049	435,5	6.495	4,69	466,3	7,74
1967	69.234	467,4	6.751	3,94	492,3	5,58
1968	71.407	513,6	7.192	6,53	536,6	9,00
1969	73.628	566,0	7.687	6,88	579,5	7,99
1970	74.108	603,9	8.149	6,01	617,6	6,57
1971	73.461	643,1	8.754	7,42	667,1	8,01
1972	75.213	707,1	9.401	7,39	729,0	9,28
1973	79.159	786,0	9.929	5,62	805,2	10,45
1974	80.565	855,8	10.623	6,99	876,7	8,88

a) Het totaal aantal werknemers omvat alle werknemers in de niet-agrarische sectoren evenals alle militairen. Het sluit uit eigenaren, zelfstandigen, landbouwarbeiders, niet-betaalde familiemedewerkers en huishoudelijk personeel.

Bron: *Statistical Abstract of the United States 1975*.

Figuur 1.

terugvinden in de beslissingen omtrent de combinatie van investeringen met de factor arbeid.

Productiecapaciteit

We zullen in dit verband moeten nagaan hoe de ondernemers hun besluiten nemen ten aanzien van capaciteitsuitbreidingen. Zoals figuur 1 weergeeft, houdt elke capaciteitsuitbreidingsbeslissing een beslissing in omtrent de arbeidsplaatsen en de kapitaalgoederen die nodig zijn. Ondernemers zullen op basis van verwachte afzet, marktprijzen enz. besluiten welke goederen of diensten ze gaan produceren, welke bedrijfsomvang ze zullen kiezen en welke produktietechniek er aangewend zal worden. De keuze van de goederen en diensten, de keuze van de bedrijfsomvang zowel als de keuze van de produktietechniek hebben alle een effect op het niveau van de creatie van arbeidsplaatsen.

In de eerste plaats zouden we aandacht willen besteden aan de veranderingen in de „product mix”. In de Verenigde Staten worden vele verschillende goederen en diensten voortgebracht. Elk produkt en elke dienst heeft zijn eigen arbeids- en kapitaalinput. Tabel 4 geeft als voorbeeld de omvang van de activa per werknemer voor de 500 grootste industriële ondernemingen voor het jaar 1974.

Uit deze tabel kan men afleiden dat, wanneer deze ondernemingen besluiten om hun investeringen te verrichten in een bedrijfstak hogerop in de reeks, dan meer kapitaaleenheden nodig zijn per werknemer. Dit geldt natuurlijk evengoed voor de besluiten van alle andere ondernemers. Het is echter ook mogelijk dat binnen een bedrijfstak een verschuiving voorkomt in produktielijn, waarbij het nieuwe produkt meer kapitaaleenheden per werknemer vergt.

Deze verschuivingen over bedrijfstakken alsook van het ene produkt naar het andere komen in de Verenigde Staten regelmatig voor. De 500 grootste industriële onder-

nemingen hadden 15.318.000 werknemers in dienst in 1974, wat ongeveer 75% was van alle werknemers in de secundaire sector. Veel van deze ondernemingen hebben hun werkerterrein reeds verspreid over verschillende bedrijfstakken, mede vanwege de bestaande anti-monopoliewetgeving. Gezien de omvang van hun financiële bronnen, kunnen vele van deze ondernemingen relatief gemakkelijk van de ene produktielijn op de andere overstappen, evenals van de ene bedrijfstak naar de andere. De beslissing over laatstgenoemde verschuivingen wordt met name genomen op het moment dat de keuze uit alternatieve investeringsmogelijkheden is gemaakt en de bestelling van nieuwe duurzame produktiemiddelen plaatsvindt.

In de tweede plaats moet aandacht worden geschonken aan de verschuiving in de bedrijfsomvang. Tabel 5 illustreert dat bij uitbreiding van de bedrijfsomvang (in aantal werknemers) het investeringsbedrag per werknemer ook toeneemt. Dit houdt in dat elke arbeidsplaats welke gecreëerd is in een bedrijf met een grotere bedrijfsomvang een groter investeringsbedrag per werknemer vereist dan elke plaats in een kleinere bedrijfsomvang (met uitzondering van de bedrijfsomvang met minder dan 20 werknemers). Men kan constateren dat over de periode 1954-1972 de creatie van arbeidsplaatsen vooral heeft plaatsgevonden in de bedrijfsomvang 20-99 werknemers (+ 521.000), in de bedrijfsomvang 100-249 werknemers (+ 803.000) en in de bedrijfsomvang 250-999 werknemers (+ 1.074.000).

In de derde plaats is het interessant om de veranderende produktietechnieken in ogenschouw te nemen. Nieuwe produktietechnieken worden voortdurend ontwikkeld in de Verenigde Staten. Deze nieuwe technieken zijn vaak gericht op een arbeidsbesparing per kapitaaleenheid. Anderzijds vraagt de toepassing van deze nieuwe technieken vaak meer kapitaal per werknemer, omdat de arbeidsbesparende technieken ook vaak duurder zijn dan de bestaande technieken.

Deze veranderingen, die voortdurend worden geïnitieerd

in alle sectoren van de economie van de Verenigde Staten, leiden ertoe dat de gemiddelde kapitaalintensiteit van het land zich beweegt in de richting van een meer kapitaal-intensieve produktiewijze. Wat nu in de Verenigde Staten is geschied — en vermoedelijk niet alleen in dat land maar ook in alle andere landen met een markteconomie — is, dat de gemiddelde kapitaalintensiteit wordt veranderd door de ondernemers met verschillende snelheden op verschillende momenten. Is de snelheid te hoog zoals in 1966, 1969/70

Tabel 4. 500 Grootste industriële ondernemingen – activa per werknemer a).

Bedrijfstak	Activa per werknemer x \$ 1.000
Totaal	33,7
Olieraffinage	177,7
Mijnbouw	147,9
Tabak	81,5
Dranken	57,8
Metaalproductie	50,1
Omroep en film	48,6
Chemicaliën	44,8
Papier en houtprodukten	42,5
Farmaceutische produkten	35,8
Voedsel	34,3
Uitgeven en drukken	33,6
Glas, cement, gips, beton	32,6
Zeepp, cosmetica	31,9
Meet-, wetenschappelijke en foto-apparatuur	31,6
Scheepsbouw, caravans en vakantie-uitrusting	29,5
Motorvoertuigen en onderdelen	28,5
Agrarische en industriële machines	28,4
Rubber	26,7
Kantoor machines (ook computers)	25,5
Metaalprodukten	25,1
Duurzame consumptiegoederen (ook elektronische)	22,5
Vliegtuigen en onderdelen	21,8
Textiel	20,3
Kleding	15,2

a) Sluit de grote in privé-bezit zijnde maatschappijen uit wanneer deze hun verkopen niet publiceren; neemt dochterondernemingen op wanneer hun resultaten geconsolideerd zijn met de moedermaatschappij. Onder de industriële ondernemingen zijn opgenomen die ondernemingen die meer dan 50% van hun inkomen uit de industriële productie of uit de mijnbouw halen, verder zijn dienst- en huurinkomens opgenomen. De cijfers komen overeen met de fiscale jaren welke niet later eindigen dan 31 december 1974. De cijfers zijn mediaancijfers gebaseerd op verkopen in 1974.

Bron: *Statistical Abstract of the United States 1975.*

Tabel 5. Bedrijven in de industriële sector, geklassificeerd naar aantal werknemers, voor de periode 1954-1972..

Bedrijven	1954	1958	1963	1967	1972
Minder dan 20 werknemers:					
Aantal	196.000	203.000	207.000	199.000	203.000
Werknemers	1.196.000	1.202.000	1.175.000	1.042.000	1.114.000
Nieuwe investeringen a)	870	1.352	1.215	1.860	1.412
Nieuwe investeringen per werknemer b)	727	1.125	1.034	1.785	1.267
20 - 99 werknemers:					
Aantal	64.000	68.000	70.000	74.000	76.000
Werknemers	2.835.000	2.956.000	3.072.000	3.276.000	3.356.000
Nieuwe investeringen a)	1.023	1.251	1.783	2.730	3.865
Nieuwe investeringen per werknemer b)	361	423	580	833	1.152
100 - 249 werknemers:					
Aantal	16.000	17.000	18.000	20.000	21.000
Werknemers	2.430.000	2.503.000	2.727.000	3.069.000	3.233.000
Nieuwe investeringen a)	1.111	1.159	1.603	2.996	3.854
Nieuwe investeringen per werknemer b)	457	463	588	976	1.192
250 - 999 werknemers:					
Aantal	9.000	10.000	10.000	11.000	12.000
Werknemers	4.082.000	4.055.000	4.312.000	5.042.000	5.156.000
Nieuwe investeringen a)	2.052	2.308	2.675	5.713	6.552
Nieuwe investeringen per werknemer b)	503	569	620	1.133	1.271
1000 werknemers en meer:					
Aantal	2.000	2.000	2.000	2.000	2.000
Werknemers	5.103.000	4.707.000	4.951.000	6.062.000	5.175.000
Nieuwe investeringen a)	3.144	3.474	4.133	8.204	8.394
Nieuwe investeringen per werknemer b)	616	738	834	1.353	1.622

a) In \$ mln, in nieuwe investeringen.

b) In \$ in nieuwe investeringen per werknemer.

Bron: *Statistical Abstract of the United States 1975.*

en 1974 dan worden er te weinig arbeidsplaatsen gecreëerd met het beschikbare kapitaal voor investeringen, wat leidt tot een te lage totale compensatie voor de werknemers; te laag om hen in staat te stellen een particuliere vraag naar goederen en diensten uit te oefenen die overeenkomt met de volledige bezetting van de productiecapaciteit 1).

Men kan zich afvragen of de te snelle verschuiving in de gemiddelde kapitaalintensiteit te wijten is aan een te snelle stijging van de gemiddelde jaarlijkse compensatie per werknemer, aan een te lage rentevoet of aan een te ruim aanbod van kapitaal voor investeringsdoeleinden, wat bijvoorbeeld in de hausseperiode uit de hogere winsten kan zijn bespaard.

Het antwoord hierop kan waarschijnlijk wel gegeven worden, als men de ondernemers vraagt, hoe zij tot hun capaciteitsuitbreidingsbeslissingen zijn gekomen, maar in het kader van dit artikel is het niet belangrijk om de oorzaken te kennen, daar het effect het belangrijkste is. En het effect is de te snelle verschuiving van de gemiddelde kapitaalintensiteit.

We hebben al eerder opgemerkt, dat het keerpunt naar de recessie bereikt werd op het moment dat een versnelling in de GJCW niet begeleid werd door een overeenkomstige versnelling in de totale particuliere bestedingen maar door een vertraging daarin. Wanneer dit zich voordoet dan heeft de gemiddelde kapitaalintensiteit zich te snel verschoven of heeft zich een hogere spaarneiging voorgedaan. Een hogere spaarneiging blijkt zich echter in de Verenigde Staten alleen voor te doen, nadat het keerpunt is gepasseerd en versterkt daardoor de recessiebeweging.

We kunnen hieruit concluderen dat, zodra het keerpunt naar de recessie is gepasseerd, twee economische grootheden gelijktijdig op het juiste niveau moeten worden gebracht, namelijk de totale particuliere bestedingen en de snelheid van de verandering in de gemiddelde kapitaalintensiteit.

Het beleid van de overheid

De gangbare theorie en praktijk bevorderen het overheids-ingrijpen via een fiscaal beleid, een monetair beleid, een loon-, salaris-, inkomens- en prijsbeleid en via directe en selectieve maatregelen. Nu hebben opeenvolgende regeringen van de Verenigde Staten getracht, om via met name een fiscaal en monetair beleid alsook met selectieve maatregelen en enigszins met een inkomens- en prijsbeleid te komen tot het handhaven van het niveau van de vraag op het niveau van het potentiële aanbod, met daarbij prijsstabiliteit en volledige werkgelegenheid. Men moet helaas constateren

1) De snelheid van de verandering van de gemiddelde kapitaal-intensiteit (GKI) kan men aflezen aan de beweging in de GKI zelf en aan de verdeling van de investeringen over bedrijfstakken die zich resp. beneden en boven de nationale GKI bevinden. Voor de 500 grootste industriële ondernemingen bedroeg de jaarlijkse procentuele toename in GKI (= activa per werknemer): 1969: 4,99%; 1970: 9,12%; 1971: 7,51%; 1972: 4,12%; 1973: 8,01% en 1974: 15,05%. De verdeling van investeringen over bedrijfstakken kan als volgt worden weergegeven:

Jaar	% toename investeringen alle bedrijfstakken	% toename investeringen in bedrijfstakken beneden nationale GKI	% toename investeringen in bedrijfstakken boven nationale GKI	industriële bezettingsgraad
1969	11,5	11,1	11,5	81
1970	5,5	1,3	8,3	81
1971	1,9	0,9	2,4	80
1972	8,9	12,0	7,1	83
1973	12,8	13,0	12,7	86
1974	12,7	6,7	16,3	83
1975	3,3	— 4,5	7,5	n.b.

dat niet al deze doeleinden tegelijkertijd konden worden gerealiseerd.

De verklaring daarvan kan gemakkelijk uit het bovenstaande worden afgeleid. In de eerste plaats de fiscaal-politieke maatregelen. Toenemende staatsuitgaven, lagere belastingen of lagere sociale verzekeringspremies leiden alle tot een toename in particuliere bestedingen met een bijna even groot bedrag. De vraag rijst echter: waar komen de financieringsmiddelen vandaan voor een toeneming van staatsuitgaven? Als de hogere staatsuitgaven worden gefinancierd met hogere belastingen dan is de netto vraagvergroting verwaarloosbaar. Wanneer de hogere staatsuitgaven gefinancierd worden met geleend geld op de kapitaalmarkt dan is het effect tot op een bepaalde hoogte positief zonder dat de private sector te veel geremd wordt in het dekken van zijn kapitaalbehoefte. Wordt echter de omvang van de overheidskapitaalbehoefte te groot dan gaat de overheid rechtstreeks concurreren met de private sector en zorgt ervoor dat de rentevoet, en daarmee de investeringskosten, wordt opgedreven of op een te hoog niveau wordt gehandhaafd. Wanneer de overheid de geldhoeveelheid uitbreidt ter dekking van haar kapitaalbehoefte dan werkt zij rechtstreeks inflatoir.

In dit verband moet worden bedacht dat het inkomen van de overheid automatisch een minder snelle groei vertoont, zodra het keerpunt van de recessie is gepasseerd. In 1971 bijvoorbeeld werd de overheid van de Verenigde Staten geconfronteerd met een terugval van inkomsten van \$ 14 mrd. (aangenomen dat de belastingdruk niet werd veranderd). Om het uitgavniveau met \$ 9 mrd. op te voeren, moest de overheid nog rekening houden met een \$ 14 mrd. terugval in inkomsten en een normaal tekort van \$ 4 mrd. Dus van het totale begrotingstekort van \$ 27 mrd. vormde slechts \$ 9 mrd. de werkelijke versnellingsfactor in de economie. Aangezien ondernemers in hun capaciteitsuitbreidingsbeslissingen reeds rekening houden met een normale toename van overheidsuitgaven, moet de meeste waarde worden gehecht aan deze \$ 9 mrd., met name in het geval dat er sprake is van een vertraging in particuliere bestedingen. Dit leidt tot de conclusie dat in de huidige omstandigheden, waar de belastingen en sociale verzekeringen tussen een derde en de helft van het inkomen wegnemen van de werknemers, fiscaal-politieke maatregelen geen erg effectief middel meer zijn om een versnelling in de totale vraag te bewerkstelligen. Zo'n versnelling zal dan om enorme begrotingstekorten vragen. De financiering hiervan leidt ofwel tot een rechtstreekse concurrentie tussen overheid en bedrijfsleven op de kapitaalmarkt (soms ook tussen overheid en particuliere investeerders; zoals in het geval van aankoop van onroerende goederen), doordat de overheid de rentevoet opdrijft door zijn grote vraag naar kapitaal, wat indirect tot een cost-push-effect aanleiding geeft, dat dan meestal nog gevolgd wordt door een wage-push, ofwel tot een uitbreiding van de geldhoeveelheid wat puur inflatoir werkt.

Ten nauwste hangt hiermede samen het tweede instrument voor overheidsbeleid, namelijk het monetaire beleid. De overheid kan ofwel het aanbod van geld ofwel de kosten van geldleningen beïnvloeden. Zij kan echter niet beide beïnvloeden, op het zelfde moment. Wordt het aanbod van geld sterker uitgebreid dan de overheidsbehoefte of de bedragen die nodig zijn voor prijsstijgingen, dan blijft er meer geld over voor investeringsdoeleinden. Wanneer de ondernemers het dan nog steeds zinvol vinden om de gemiddelde kapitaalintensiteit verder te verschuiven, dan nemen de werkloosheidsproblemen toe en de recessie verdiept zich, terwijl ook een groter aantal bedrijfssluitingen plaats zal vinden in de meer arbeidsintensieve sectoren van de economie. Wanneer anderzijds de ondernemers geen stimulans meer hebben om de gemiddelde kapitaalintensiteit verder te verschuiven dan zal de prijs van kapitaal (rentevoet) dalen bij gebrek aan vraag van de zijde van de ondernemers. Dit bevoordeelt echter wederom de meer kapitaalintensieve bedrijfstakken.

Aan de andere kant maakt een verkrapping van de geldhoeveelheid of een rentevoetstijging de meer arbeidsintensieve bedrijfstakken meer aantrekkelijk, maar doordat de consumptieve vraag hiermede wordt afgeremd vanwege hogere prijzen, is ook deze methode weinig geschikt om de terugval in particuliere bestedingen en de verschuiving in de gemiddelde kapitaalintensiteit tegen te gaan. Nog een reden waarom deze methode niet zo nuttig is, is terug te vinden in het feit dat verschillende bedrijven een ongelijke toegankelijkheid hebben tot de kapitaalmarkt (evenals tot interne besparingen) en dat de meer arbeidsintensieve bedrijven onder hen vaak in een relatief slechte positie zijn wat betreft deze toegankelijkheid tot de kapitaalmarkt.

Een derde instrument van overheidsbeleid bestaat uit een directe interventie in lonen, salarissen, en inkomens door een vrijwillige of een gedwongen beperking in deze grootheden. Dit kan nuttig zijn, aangezien een geringere stijging in arbeidskosten meestal ook leidt tot een hogere mate van creatie van arbeidsplaatsen, waardoor de vermenigvuldiging: aantal gecreëerde arbeidsplaatsen maal de gemiddelde jaarlijkse compensatie per werknemer weer versneld toeneemt. Men moet hierbij echter wel bedenken dat, hoe verder de GJCW afwijkt van zijn waarde bij volledige werkgelegenheid en hoe hoger de werkloosheid is geworden, hoe langer het duurt voordat deze beperking tot succes leidt.

Prijzencontrole is tot nu toe weinig effectief gebleken en kan nooit lang worden toegepast zonder het gehele marktmechanisme waarop het markteconomie systeem is gebaseerd te verstoren. Anderzijds verandert de nationalisering van ondernemingen niets aan de ondernemersrol van de directie van de genationaliseerde onderneming. Wil de onderneming concurrerend blijven werken in een markteconomie dan moet de directie van die onderneming op dezelfde wijze een beslissing nemen als alle andere ondernemers in het kiezen van de juiste snelheid van kapitaalintensiteit-aanpassing in de onderneming, namelijk door die produkten te gaan maken, die produktietechnieken en bedrijfsomvang te kiezen, die aansluiten bij de heersende verhoudingen tussen eindprijs en prijs van kapitaal en arbeid. Doet de directie van een genationaliseerde onderneming dit niet dan zal de onderneming of snel failliet gaan of steeds groter wordende bedragen aan overheidssteun nodig hebben om in stand te blijven.

Men kan geen in de praktijk aanvaarde en ideale combinatie vinden van de bovenstaande beleidsvormen van de overheid, welke leidt tot het in stand houden van een niveau van totale vraag naar goederen en diensten gelijk aan het potentiële aanbod, terwijl eveneens de snelheid van de verandering in de gemiddelde kapitaalintensiteit op het juiste peil wordt gehouden. Deze praktische onmogelijkheid is terug te brengen tot het feit dat de overheid voor wat betreft haar inkomsten op en neer gaat met de marktkrachten in de private sector en daarbij een afhankelijke partij vormt in de conjuncturele bewegingen. En hoe meer de overheid van de private sector afneemt, des te minder is zij in een positie om anti-cyclische operaties uit te voeren, ook al vanwege de grote „push” die zij aan de inflatie kan geven bij het ondernemen van zulke operaties.

Het snelheidscontrole-systeem

Men zou zich daarom een betere methode kunnen voorstellen, namelijk een methode die vanuit de private sector voortkomt — bijvoorbeeld een mechanisme dat zou garanderen dat de particuliere bestedingen versneld toenemen nadat het keerpunt is gepasseerd, terwijl het mechanisme tegelijkertijd bewerkstelligt dat de snelheid van de verschuiving in de gemiddelde kapitaalintensiteit ook tijdelijk vermindert.

Het gemakkelijkste snelheidscontrole-systeem is een systeem waarbij een tijdelijke heffing wordt gelegd op de

aanschaf van alle nieuwe duurzame produktiemiddelen. De verwachte opbrengst van deze heffing — gebaseerd op ondernemersbeslissingen in de voorgaande periode — wordt onmiddellijk ter beschikking gesteld van de werknemers als een tijdelijke toename van de GJCW. Het woord „verwacht” is hier gebruikt, daar de ondernemers meer terughoudend kunnen zijn om nieuwe investeringen in duurzame produktiemiddelen te doen als de prijs van deze middelen omhoog gaat. Als echter een hogere vraag wordt gestimuleerd, dan zal deze aarzeling snel verdwijnen. Om het systeem echter in evenwicht te houden, moet men verzekeren dat de kosten van het „demand-pull investment and employment”-systeem worden goedgemaakt door de opbrengsten van de heffing op duurzame produktiemiddelen. Prijsaanpassing als gevolg van kostendoorberekening van deze heffing moet worden toegelaten omdat dan een nieuw evenwichtsniveau bereikt wordt. Echter, alle werknemers ontvangen een meer dan volledige compensatie voor deze prijsverhogingen omdat de opbrengsten van de heffing hen volledig worden toebedeeld, terwijl de heffing niet volledig in de prijzen zal worden doorberekend, aangezien de afzet vergroot wordt, waardoor de kosten van de kapitaalgoederen over een grotere produktie worden gedeeld.

Inflatie ten gevolge van demand-pull kan niet voorkomen, als de vraag niet sterker wordt vergroot dan het potentiële aanbod, terwijl cost-push inflatie wordt tegengegaan met de bovenstaande heffing, aangezien een nieuwe, evenwichtige prijsverhouding tussen GJCW en de kosten van kapitaalgoederen wordt geïntroduceerd en daarmee een nieuw evenwicht tussen werkgelegenheidsniveau en volledige bezetting van het productieapparaat.

Het doel van deze heffing moet echter blijven, dat na verloop van tijd de marktkrachten weer zelf de kracht hebben gevonden om een volledige benutting van de factoren arbeid zowel als kapitaal te bewerkstelligen. Daarom moet de heffing maar een tijdelijke zijn.

Men kan zich afvragen wat de effecten van zo'n heffing zullen zijn op de componenten van de gemiddelde kapitaalintensiteit, namelijk op de toegepaste produktietechnieken, op de gebruikte bedrijfsomvang en op de verschillende goederen en diensten die worden voortgebracht.

Met betrekking tot de toegepaste produktietechnieken kan men stellen dat de heffing een bepaalde verlenging van de economische levensduur van de reeds in gebruik zijnde duurzame produktiemiddelen bewerkstelligt, aangezien de vervangingskosten hoger worden. Dit houdt in dat er een vertraging optreedt in de arbeidsvervangende effecten die optreden bij de introductie van nieuwe duurzame produktiemiddelen. Het houdt ook in dat uitbreiding op een manier die dichtbij de bestaande ligt de meest winstgevende manier van uitbreiden is. Dit leidt ertoe dat een geringere hoeveelheid kapitaal per werknemer wordt gebruikt dan het geval zou zijn wanneer de heffing niet bestond. Een grotere vraag zal daarom worden verwezenlijkt met een relatief hogere arbeids-„input” dan zonder de heffing het geval zou zijn.

Met betrekking tot de bedrijfsomvang veroorzaakt de heffing een vertraging in de verschuiving naar grotere bedrijfsomvang (in aantallen werknemers), aangezien de grotere bedrijfsomvang ook juist de omvang zijn die meer kapitaal per werknemer gebruiken. De heffing houdt daarom de bestaande bedrijfsomvang, ofwel omvang en

dichtbij, als meest winstgevende, terwijl uitbreiding ook plaats zal vinden op basis van min of meer dezelfde bedrijfsomvang. Dit houdt in dat een toegenomen vraag naar goederen en diensten wordt verwezenlijkt met een relatief hogere arbeids-„input” dan zonder de heffing het geval zou zijn.

Met betrekking tot het type goederen en diensten dat wordt voortgebracht leidt de bovenstaande heffing tot een vertraging van de verschuiving naar produkten die een relatief hoge kapitaal-„input” hebben vergeleken met de arbeids-„input”. Dit geldt speciaal voor die produkten die ook nog een hoge inkomenselasticiteit kennen. Anderzijds wordt het voortbrengen van relatief arbeidsintensieve produkten meer interessant. De meer kapitaalintensieve sectoren van de economie zullen op korte termijn minder profijt hebben van de toename van de vraag dan de meer arbeidsintensieve sectoren. Dit is niet te vermijden als we het niveau van de vraag naar goederen en diensten in overeenstemming willen brengen met de aanbodsituatie van de factoren arbeid en kapitaal in het land.

Hoe snel kan het snelheidscontrole-systeem in werking worden gezet? Dit hangt allereerst af van de bereidwilligheid van de overheid, de werkgevers- en werknemersorganisaties om samen te werken in een systeem dat iedereen ten goede komt. Is deze bereidwilligheid aanwezig dan kan de overheid het geld voorschieten dat nodig is om de vraag te verhogen. De omvang van de som die ter beschikking wordt gesteld aan alle werknemers moet gebaseerd zijn op het potentiële aanbod en op de verwachte opbrengsten van de heffing. Deze heffing kan worden geïnd via de belastingdienst van de overheid.

Vertragingen in de tijd moeten zo kort mogelijk worden gehouden (t.a.v. de heffing kan bijvoorbeeld worden overeengekomen dat maandelijke betalingen worden verricht binnen twee weken na afloop van de betrokken maand). Anderzijds moet de uitkering van de te verwachten opbrengst van de heffing ook snel worden uitgevoerd.

We kunnen hier niet aangeven hoe de opbrengsten van de heffing moeten worden verdeeld (bijvoorbeeld via publieke werken of naar gewesten met lage inkomens of naar lage inkomensgroepen of als gelijk bedrag per werknemer). Dit is voornamelijk een politieke keus en slechts in geringe mate een economische. Aangezien echter het snelheidscontrole-systeem in principe een systeem is van de private sector, dat slechts overheidssteun nodig heeft, kan het systeem niet werken tenzij werkgevers- en werknemersorganisaties er ten nauwste bij betrokken zijn. Nauw in die zin dat de beslissingen over het niveau van de heffing evenals over het verdelingspatroon wordt overgelaten aan een Sociaal-Economische Raad waarvan overheid, werkgevers en werknemers deel van uitmaken. Deze tripartite Raad kan dan — wanneer de behoefte eraan bestaat — het niveau van de heffing vaststellen evenals dit verlagen, terwijl zij ook het verdelingspatroon vastlegt.

Wanneer het hierboven beschreven snelheidscontrole-systeem op een verantwoordelijke wijze wordt gehanteerd dan heeft dit systeem een betere kans van slagen dan enige andere „policy-mix” die de overheid alleen moet uitvoeren, aangezien dit systeem de conjuncturele beweging bij de wortel aanpakt door namelijk de vraag te vergroten tot het juiste niveau en door tegelijkertijd de snelheid van de verandering van de gemiddelde kapitaalintensiteit te vertragen. Daardoor wordt het werkgelegenheidsniveau opgevoerd en als gevolg hiervan het totaal niveau van compensatie. De overheid van de Verenigde Staten heeft niet dezelfde mogelijkheden om dit te doen, aangezien zij een afhankelijke partij in de cyclus is, wat haar slechts gedeeltelijk effectief maakt met neveneffecten zoals inflatie of betalingsbalansmoeilijkheden.

Dit brengt ons op de externe betrekkingen van de Verenigde Staten. Een handelsbalansoverschot of -tekort impliceert dat de werkgevers en werknemers te zamen op hun geproduceerde goederen en diensten verdienen of verliezen,

**U reageert op annonces
in „E.-S.B.”?**

**Wilt U dit dan steeds duidelijk
tot uitdrukking brengen?**

niet in de zin van geldwinst maar in de zin van werkgelegenheid en aanwending van duurzame produktiemiddelen. Daarom moet een persistent overschot of tekort op de handelsbalans als ongewenst worden aangemerkt, aangezien dit aantoonbaar dat, in het geval van een overschot, werkgelegenheid en investeringen binnen de Verenigde Staten de werkgelegenheid en investeringen in andere landen vervangen, terwijl in de tekortsituatie (die het meest is voorgekomen in de Verenigde Staten) werkgelegenheid en investeringen in andere landen aan het werk zijn en werkgelegenheid en investeringen in de Verenigde Staten vervangen.

Concluderend kan men stellen dat het snelheidscontrole-systeem zoals hierboven beschreven de volgende eigenschappen bezit:

- Het herstelt de vraag naar goederen en diensten tot op het niveau waarbij de factoren arbeid en kapitaal volledig worden benut.
- Het herstelt het dynamische evenwicht tussen de gewenste creatie van arbeidsplaatsen en de benutting van kapitaal-goederen door tijdelijk de snelheid van de verschuiving in de gemiddelde kapitaalintensiteit af te remmen, nadat het keerpunt naar de recessie is gepasseerd.
- Het handhaaft de niveaus van winstgevendheid voor met name die produktietechnieken, die bedrijfsomvang en die produkten, die het meest geschikt zijn voor het land vanuit het oogpunt van de vraag naar goederen en diensten en vanuit het oogpunt van de werkgelegenheid. Anderzijds houdt de heffing, die in gelijke mate aan alle nieuwe kapitaalgoederen wordt opgelegd geen economische discriminatie in t.a.v. enig bedrijf. Dit in tegenstelling tot vele z.g. selectieve maatregelen die wel degelijk een economische discriminatie impliceren.
- Het systeem geeft de overheid de mogelijkheid haar budget in evenwicht te houden. De overheid kan — afhankelijk van de omvang van de seizoen- en structurele werkloosheid — binnen zo'n budget nog steeds niet-discriminatoire maatregelen initiëren ter bestrijding van deze typen werkloosheid.
- Inflatie wordt door het systeem bestreden, aangezien de prijzen van eindprodukten zowel als van produktiemiddelen weer in overeenstemming worden gebracht met de relatieve schaarste van kapitaal en arbeid bij volledige benutting. De cost-push factoren worden op een nieuw evenwichtsniveau gebracht. Een korte reeks van prijsstijgingen zal — zoals we gezien hebben — noodzakelijk zijn, maar alle werknemers worden daar meer dan volledig voor gecompenseerd.
- Ten slotte kan, wat uitermate belangrijk is, het systeem van vrije collectieve loononderhandelingen worden gehandhaafd (zelfs nog met het voordeel dat er betere vooruitzichten bestaan op hogere reële lonen, aangezien hogere werkloosheidsniveaus worden bestreden), terwijl ook ondernemers vrij kunnen zijn in hun combinatiebeslissingen van arbeid en kapitaal (met ook als toegevoegd voordeel dat de vraag gehandhaafd zal blijven op het potentiële aanbodsniveau).

Als de overheid geen lekken toelaat in het systeem via een aanhoudend overschot of tekort op de handels- en dienstbalans, dan zal het snelheidscontrole-systeem, wanneer het zo snel mogelijk nadat het keerpunt naar de recessie is gepasseerd, operationeel wordt gemaakt, er voor zorgen dat de toename in de werkloosheid zo gering mogelijk blijft en van korte duur is terwijl alle andere aanpassingen ook van geringe omvang kunnen blijven.

Ten slotte, wanneer na enige maanden de werkloosheid weer afneemt en de industriële bezettingsgraad toeneemt, kan de heffing worden verminderd en uiteindelijk totaal worden opgeheven.

C. J. de Koning

**RIJKSUNIVERSITEIT
GRONINGEN**

Bij de sectie internationale economische betrekkingen van de vakgroep algemene economie van de faculteit der economische wetenschappen is een vacature ontstaan van

WETENSCHAPPELIJK MEDEWERK(ST)ER

vac.nr. 761102 L.P.

Voor de vervulling van deze vacature wordt gedacht aan iemand met onderwijs- en/of onderzoekervaring op het gebied van internationale economische betrekkingen.

Wat het onderwijs betreft zal betrokkene worden ingeschakeld bij het eerstejaars onderwijs algemene economie; het derdejaars onderwijs internationale economische betrekkingen en bij de doctorale werkcolleges. Tevens wordt van hem (haar) verwacht dat hij (zij) doctorale studenten begeleidt bij het schrijven van een afstudeeropdracht. De onderzoekactiviteiten zullen betrekking hebben op de reële aspecten van het vakgebied internationale economische betrekkingen. Bij dit laatste is gedacht aan een of meer van de volgende projecten en velden van onderzoek:

theorie en praktijk van de ruilvoetontwikkeling van ontwikkelingslanden; grondstoffenproblematiek; handelspolitiek; de niet-monetaire aspecten van de economische integratie en het verband tussen economische groei en de internationale handel.

Betrokkene wordt aanvankelijk aangesteld voor een proeftijd van ten hoogste 4 jaren, doch is bestemd voor blijvende opnemings in het wetenschappelijk corps.

Aanstelling en salariering zal geschieden overeenkomstig het rangstelsel van wetenschappelijk medewerker.

Inlichtingen kunnen ingewonnen worden bij: Prof. Dr. H. de Haan, Bordewijklaan 24, Groningen (tel. faculteit: 050-117478; thuis: 050-260438) en Drs. W. J. Ferkanus, Stationsstraat 15, Sauwerd (tel. faculteit 115644; thuis: 05909-488).

Schriftelijke sollicitaties, voorzien van een curriculum vitae, binnen veertien dagen na het verschijnen van deze advertentie te richten aan het Hoofd van de Afdeling Personeelszaken, Postbus 72 te Groningen, onder vermelding van het vacaturnummer.

Afschrijven op woningen

DRS. F. IJMKERS*

Het onderwerp van de huurprijberekening van woningen is enkele jaren geleden veelvuldig aan de orde geweest, ook in dit blad. Aanleiding tot de discussie was de opvatting dat de verhuurder bij het bepalen van de aanvangshuur rekening zou moeten houden met stijgende in plaats van gelijkblijvende toekomstige huuropbrengsten (dynamische kostprijs-huurberekening). De met de investering samenhangende aflossings- en renteverplichtingen speelden in de discussie toen een belangrijke rol, o.a. omdat onder de nieuwe opvatting de huuropbrengsten in de beginperiode van de exploitatie niet voldoende zijn om de bedoelde verplichtingen te dekken. Geen van de schrijvers stelde toen echter de vraag of met name de met de aflossingen samenhangende afschrijvingen, gezien bijv. de waardetoeeming van de woning, eigenlijk wel in de exploitatiekosten zouden moeten worden opgenomen. Sedertdien heeft Kruijt dit onderwerp aangesneden en ervaren wij bij het begeleiden van afstudeerders in de afstudeerrichting Volkshuisvesting van de Afdeling der Bouwkunde van de Delftse Technische Hogeschool, dat ook daar het onderwerp van de afschrijvingen thans sterk in de belangstelling staat. In dit artikel 1) maken wij enkele opmerkingen over dit onderwerp. Het gaat er daarbij vooral om, aan te geven dat beleidsvoerders keuzen t.a.v. een groot aantal variabelen moeten doen alvorens een verantwoord afschrijvingsbeleid te kunnen formuleren.

Afschrijven

Volgens Van der Schroeff dienen in de tijd dat een duurzaam produktiemiddel zijn diensten aan de produktie kan bewijzen (de technische dan wel de economische bruikbaarheidsduur), de offers van de aanschaffing van het produktiemiddel ten laste van de produktie te worden gebracht en wel op basis van de vervangingswaarde 2). Daarbij gaat Van der Schroeff ervan uit, dat de vervanging economisch geboden is, d.w.z. dat de opbrengstwaarde de vervangingswaarde overtreft; er is dus economisch voordeel mogelijk. Impliciet kiest Van der Schroeff hier voor een instandhoudingspostulaat dat Ankum omschrijft als: „De instandhouding van de functievervulling van het bedrijf in overeenstemming met de technische en economische ontwikkeling in de desbetreffende bedrijfstak” 3).

Volgen wij voor onze benadering van het vraagstuk van de afschrijving van woningen Van der Schroeff voorlopig alleen in zijn uitgangspunt, dat de offers van de aanschaffing van een produktiemiddel ten laste van de produktie moeten worden gebracht, dan dienen wij aan een drietal complicerende omstandigheden nog aandacht te besteden: 1. de keuze van het instandhoudingspostulaat; 2. de wijze waarop de investeringen in de woningen zijn gefinancierd; 3. het onderscheid tussen een benadering vanuit het individuele ondernemersbelang en vanuit het collectieve samenlevingsbelang.

Instandhoudingspostulaten

Ankum sluit zijn uitvoerige beschouwing over het substantialisme onder invloed van prijsinflatie af met een systematische rangschikking van instandhoudingspostulaten 3). Hij onderscheidt de instandhouding van:

1. het gestorte nominale vermogen;
2. de koopkracht van het gestorte nominale vermogen;
3. de voorraad materiële kapitaalgoederen in de bestaande samenstelling;

4. de relatieve plaats van de onderneming in de maatschappelijke voortbrenging;
5. het prestatievermogen van het bedrijf in het geheel van de maatschappelijke voortbrenging;
6. de functievervulling van het bedrijf in overeenstemming met de technische en economische ontwikkeling in de desbetreffende bedrijfstak.

Een keuze uit deze postulaten is slechts mogelijk bij een gegeven ondernemingsdoelstelling, welke niet de wetenschap, maar de ondernemer dient te bepalen. Kiest deze laatste voor de zeer algemeen voorkomende doelstelling van continuering van de onderneming dan dient daarbij, nog steeds volgens Ankum, ten minste van het door Van der Schroeff impliciet gekozen instandhoudingspostulaat te worden uitgegaan.

De beslissende factor voor het te kiezen instandhoudingspostulaat en het daarbij behorende afschrijvingsbeleid hangt dus samen met de gekozen ondernemingsdoelstelling. Bij deze doelstelling vinden de binnen de volkshuisvestingssector bestaande afwijkende opvattingen over afschrijven dan ook hun oorsprong. Lijkt de keuze van continuering van de onderneming als doelstelling voor de wereld van de ondernemingen in het algemeen aanvaardbaar, voor een in menig opzicht onderontwikkelde sector als de volkshuisvesting ligt dat geheel anders. De verschillende typen van ondernemingen, die in de volkshuisvestingssector werkzaam zijn, kenmerken zich onder meer door van de „algemene” doelstelling afwijkende doelstellingen. Laten wij de groep eigenaar-bewoners, die statistisch ook tot de ondernemers

* De auteur is werkzaam bij het RIW, Instituut voor Volkshuisvestingsonderzoek aan de TH Delft.

1) Prof. Dr. B. Kruijt danken wij vriendelijk voor de waardevolle opmerkingen die hij bij een eerder concept van dit artikel maakte.

2) H. J. v. d. Schroeff, *Kosten en kostprijs*, Amsterdam-Antwerpen, 7e druk, 1970, blz. 192.

3) L. A. Ankum, *Prijsinflatie, kostprijsberekening en winstbepaling*, Leiden, 1969, blz. 200-201. Meer nauwkeurig vermeldt Ankum dat dit postulaat het aan de winstbepaling volgens de theorie van de vervangingswaarde, zoals deze door Van der Schroeff is ontwikkeld, ten grondslag liggende postulaat benadert.

behoort, en de groep speculanten, die het voornamelijk om transactiewinsten gaat, buiten beschouwing, dan kunnen we op de woondienstenmarkt globaal de volgende typen van ondernemingen onderscheiden:

- woningcorporaties;
- gemeentelijke woningdiensten;
- stichtingen met een ideëel doel (bejaardenhuisvesting, studentenhuisvesting e.d.);
- institutionele beleggers;
- woningexploitatie maatschappijen;
- „grote” particuliere ondernemingen;
- „kleine” particuliere ondernemingen.

Gezien het sociale karakter van woningcorporaties, gemeentelijke woningdiensten en stichtingen met een ideëel doel ligt het voor de hand te stellen, dat deze typen van ondernemingen continuering van hun rol in de *volkshuisvestingssector* als doelstelling zullen hanteren. Voor de voorziening van de markt met woondiensten zijn zij de trouwste ondernemers en voor hun functioneren zullen zij het verst gaan bij het in stand houden van hun woningvoorraad. Ook woningexploitatie maatschappijen zullen streven naar continuering van hun rol in de *volkshuisvestingssector*, maar zij zullen vanwege het particuliere karakter en het daarmee samenhangende winststreven eerder terugtreden dan corporaties, gemeentelijke woningdiensten en stichtingen met een ideëel doel. Indien de resultaten niet op een minimaal gewenst peil blijven, zullen zij (een gedeelte van) hun woningbezit van de hand doen. Zowel institutionele beleggers als „grote” en „kleine” particuliere ondernemingen zullen vrijwel zeker naar continuering van hun beleggingsactiviteiten streven, maar het is niet gezegd dat zij dat doel (mede) in de *volkshuisvestingssector* zullen trachten te bereiken. Indien zij in andere sectoren betere beleggingsresultaten verwachten, dan zullen zij niet aarzelen de volkshuisvestingssector te verlaten. Uiteraard spelen de stabiliteit van de verwachtingen ten aanzien van de alternatieve mogelijkheden, de opbrengst bij verkoop van het woningbezit en de eventuele kosten van afbouw van een op de volkshuisvestingssector gericht technisch en administratief beheersapparaat een belangrijke rol bij het nemen van deze beslissing.

We veronderstellen dus *wél* dat alle typen van ondernemingen streven naar continuering van hun voortbestaan, maar *niet* dat voor alle typen ondernemingen de volkshuisvestingssector daarbij een beslissende rol speelt. Dit verschil in betekenis van de volkshuisvestingssector voor de diverse typen van ondernemingen komt natuurlijk eveneens tot uitdrukking in de veronderstelde instandhoudingspostulaten.

De naar continuering van hun rol in de volkshuisvestingssector strevende ondernemingen (woningcorporaties, gemeentelijke woningdiensten, stichtingen met een ideëel doel, en woningexploitatie maatschappijen) zullen naar verwachting het onder 6 genoemde instandhoudingspostulaat hanteren. De onder 3, 4 en 5 genoemde postulaten lijken op het eerste gezicht ook in aanmerking te komen, doch zullen bij nadere beschouwing vanwege hun gebrek aan flexibiliteit veelal dienen te worden verworpen. Alleen het 6e postulaat houdt rekening met de op grond van technische en economische ontwikkelingen gerechtvaardigde plaats van de volkshuisvesting in de maatschappelijke voortbrenging. Op grond van dit instandhoudingspostulaat zullen de bedoelde ondernemingen hun woningen na verbruik willen vervangen en daartoe in de huurprijzen een afschrijvingsbedrag calculeren, dat gecorrigeerd is voor de in de woningbouw heersende prijsontwikkeling (specifieke prijsontwikkeling). Deze ondernemingen zullen dus op basis van de vervangingswaarde van hun woningen willen afschrijven.

Zoals al aangeduid geldt voor institutionele beleggers en „grote” particuliere ondernemers, dat het aanbieden van woondiensten niet hun hoofdactiviteit is, maar een nevenactiviteit die samenhangt met hun behoefte grote sommen geld te beleggen. Deze ondernemingen zullen er dus in de eerste plaats op uit zijn de waarde van hun vermogen reëel

in stand te houden en derhalve het onder 2 genoemde instandhoudingspostulaat als leidraad voor hun beslissingen gebruiken. Zij zullen de volkshuisvestingssector alleen als beleggingsmilieu kiezen, wanneer deze de beste mogelijkheden biedt de koopkracht van hun nominale vermogen in stand te houden en bij hun afschrijvingsbeleid zullen zij ten minste een compensatie voor de *algemene* prijsstijging willen realiseren.

Naar de doeleinden van de „kleine” particuliere ondernemers kunnen wij slechts gissen. Zo zal een van de te ontvangen huur onafhankelijke exploitant die wat voor zijn nabestaanden wil achterlaten, trachten zijn bezit zo goed mogelijk in stand te houden, onder meer door af te schrijven op basis van de vervangingswaarde en de afschrijvingen te reserveren. Daarnaast zal de bejaarde eigenaar van één of enkele verhuurde woningen zonder kind of kraai uitsluitend proberen de inkomenstroom tot aan het einde zijner jaren in stand te houden zonder zich veel te bekommeren om de toestand van zijn bezit. Een optimaal beleid voor een dergelijke ondernemer komt er, even afgezien van de grondwaarde, op neer dat hij zal trachten zijn bezit zo minimaal te onderhouden en zo minimaal af te schrijven en te reserveren dat het op de dag van zijn overlijden letterlijk in elkaar zakt en niets meer waard is.

Financieringsstructuur

Tot nu toe zijn we ervan uitgegaan dat de in de volkshuisvestingssector opererende ondernemers hun woningbezit met eigen geld hebben gefinancierd. We laten deze veronderstelling nu vallen en zullen nagaan wat het effect is op het afschrijvingsbeleid van een gehele of gedeeltelijke financiering met vreemd vermogen.

Volgens de vervangingswaardetheorie heeft een prijsstijging van een in gebruik zijnd duurzaam produktiemiddel als consequentie dat enerzijds een niet als winst te bestempen vermogenstoename optreedt en anderzijds een verlies voor in het verleden te laag gecalculerde prestatie-eenheden moet worden aanvaard 4). Uitgaande van het ondernemingsstreven naar continuering kan de vermogenstoename niet als winst worden beschouwd daar hij, zoals bedrijfseconomen zo stijfvol opmerken, onder de klem van de vervangingsverplichting ligt en vloeit het verlies voort uit de noodzaak, via zogenaamde inhaalafschrijvingen, een voor de vervanging voldoende groot afschrijvingsfonds te vormen. Waar het nu om gaat, is voor wiens rekening het bedoelde verlies komt. In de winsttheorie van Limperg komt dit verlies geheel ten laste van bestaande reserves of, bij afwezigheid daarvan, ten laste van de periodewinst, hetgeen juist kan worden genoemd als het betreffende produktiemiddel geheel met eigen vermogen is gefinancierd.

Anders ligt de zaak, wanneer ook vreemd vermogen is aangewend. In dat geval, zo luidt het nieuwe inzicht van Van der Schroeff 5) kan nl. het verlies, geheel of gedeeltelijk, afhankelijk van de vermogensstructuur, worden opgevangen door het financieringsvoordeel dat ontstaat als gevolg van een gelijkblijvende schuld aan de verschaffer(s) van het vreemde vermogen tegenover het in waarde gestegen produktiemiddel. Zou in het geval van gehele of gedeeltelijke financiering met vreemd vermogen de inhaalafschrijving (geheel) als ondernemingsverlies worden aanvaard, dan zou bij vervanging een hoger percentage van de vervangingswaarde in de vorm van eigen vermogen beschikbaar zijn dan in de uitgangssituatie. Naar de mening van Ankum, in reactie op het artikel van Van der Schroeff, dient de beantwoording van de vraag of de inhaalafschrijving al of niet als bedrijfsverlies dient te

4) De thans niet zo relevant te achten mogelijkheid van prijsdaling laten wij hier buiten beschouwing.

5) H. J. v. d. Schroeff, Winstbepaling en financieringsstructuur, *Maandblad voor accountancy & bedrijfshuishoudkunde*, februari 1969, blz. 50-52.

worden aangemerkt, afhankelijk te worden gesteld van de *wenselijkheid* de financieringsstructuur te veranderen 6).

Voor de verwerking van de inhaalafschrijving is ook nog van belang of de prijsstijging een algemene dan wel een specifieke is. Gaat het om een algemene prijsstijging, dan stijgt niet alleen de waarde van het produktiemiddel in kwestie, maar ook de waarde van de belegde afschrijvingen uit vorige perioden. Zijn deze afschrijvingen in het bedrijf zelf belegd, zoals meestal het geval zal zijn, dus bedrijfsgebonden en vallend onder de klem van de vervangingsverplichting, dan kan de waardevermindering ervan niet dienen voor de dekking van de inhaalafschrijving op het beschouwde produktiemiddel. Zijn de bedoelde afschrijvingen evenwel niet bedrijfsgebonden belegd en vallen zij dus niet onder de klem van de vervangingsverplichting, dan kunnen zij wel voor dat doel worden aangewend. Ingeval van een specifieke prijsstijging is er uiteraard geen sprake van een waardevermindering van de belegde afschrijvingen en kan daar derhalve geen dekking voor de inhaalafschrijving worden gevonden.

Evenals dat bij de beschouwing van het instandhoudingspostulaat het geval was, blijkt bij de beschouwing van de financieringsstructuur het aantal mogelijke consequenties voor de afschrijving op woningen menigvuldigen afhankelijk van tal van specifieke omstandigheden.

Individueel belang en collectief belang

Tot zover hebben wij alleen aandacht geschonken aan de overwegingen van de individuele ondernemer, zonder ons te bekommeren om de belangen van de samenleving als geheel. Het samenlevingsbelang verdient evenwel afzonderlijke aandacht, omdat het niet altijd parallel loopt met de belangen van de individuele ondernemers.

De belangrijkste oorzaak van het uiteenlopen van de belangen ligt bij het verschil in tijdhorizon waarmee individuele ondernemers en (vertegenwoordigers van) de samenleving gewoonlijk rekening houden. Over het algemeen zal de periode waarmee (bepaalde typen van) ondernemers rekening houden korter zijn dan de periode waarmee de samenleving wenst te rekenen. Voor de collectiviteit zal die periode zo lang zijn, dat een zo zuinig mogelijk omspringen met de kapitaalgoederen voorraad, waaronder de woningvoorraad, optimaal beleid vormt, terwijl dat voor de ondernemers niet het geval hoeft te zijn.

Zo kan het rendementsstreven van bepaalde typen ondernemers hun ijver om hun woningvoorraad zo goed mogelijk te onderhouden beperken, hetgeen te meer een optimaal beleid voor deze ondernemers zal zijn als zij goede kansen zien tussentijds (delen van) hun woningvoorraad tegen aantrekkelijke prijzen van de hand te doen. Een bekend voorbeeld van dit type (wan)beleid is de verkoop van slecht onderhouden woningen tegen relatief hoge prijzen aan over het algemeen sociaal zwakke bevolkingsgroepen als buitenlandse werknemers en rijksgenoten uit Suriname. Het zal duidelijk zijn dat in dit geval het individuele ondernemersbelang en het groepsbelang botsen.

Ook in het geval van de ondernemer die zijn woningvoorraad (gedeeltelijk) met vreemd vermogen heeft gefinancierd en derhalve niet (geheel) op basis van de (hoge) vervangingswaarde hoeft af te schrijven, kunnen belangentegenstellingen ontstaan, alhoewel deze minder gemakkelijk in het oog springen. Dit komt omdat de relatief lage afschrijvingen, die voor de ondernemer verantwoord zijn omdat hij te zijner tijd weer opnieuw vreemd vermogen zal kunnen aantrekken, juist in het voordeel van de huurder werken, voor zover de relatief lage afschrijvingen ten minste tot een relatief lage huur leiden. Voor de samenleving hoeft dit beleid echter geenszins aantrekkelijk te zijn, daar de ten behoeve van de bouw van de bedoelde woningen gedane besparingen niet blijvend aan de woningvoorziening ten goede komen. De toevallige huurders verslijten de woningen zonder daar vol-

doende tegenover te stellen om die woningen op peil te houden of op een peil te brengen dat in overeenstemming is met het bij de vervanging geldende algemene volkshuisvestingspeil. Nadat de woning is opgebruikt, is de samenleving net zo arm of rijk als toen de woning werd gebouwd. Gevolg van dit beleid is dat de collectiviteit voor de vervanging van de versleten woningen *wederom* netto-besparingen moet leveren, welke niet dienen, zoals met netto-besparingen gebruikelijk het geval is, om de toekomstige consumptie te verbeteren, maar om de toekomstige consumptie op peil te houden. Dit beleid wordt wel aangeduid met de term *potverteren*.

Met enige nadruk zij nu gesteld dat dit verteren van een deel van de productiecapaciteit niet beslist als onjuist behoeft te worden beoordeeld, alhoewel dat meestal wel gebeurt. Het hangt wederom van de omstandigheden en van individuele waarde-oordelen af. Ingeval van een sterk teruglopende bevolkingsomvang kan het „opmaken” van een deel van de woningvoorraad aanvaardbaar zijn. Reëler lijkt het geval dat men de belangen van de zittende huurders hoger schat dan de belangen van de volgende generatie(s) en derhalve kiest voor relatief lage afschrijvingen en relatief lage huren, en de volgende generatie(s) zelf voor de benodigde netto-besparingen laat zorgen. Denkbaar is verder de situatie, dat de samenleving erachter komt dat zij haar welvaart kan verbeteren door het intomen van haar behoeften in plaats van door het uitbreiden van de hoeveelheid behoeftebevredigingsmiddelen. In dat geval zijn minder besparingen nodig om de productiecapaciteit uit te breiden en kan een deel van de vrijkomende besparingen worden aangewend voor de vervanging van de versleten woningvoorraad. Relatief lage afschrijvingen zijn ook in dit geval aanvaardbaar.

Enkele recente opvattingen

Met name in kringen van Delftse studenten valt de mening wel eens te beluisteren dat voor het in stand houden van de bestaande woningvoorraad afschrijven op basis van de historische kostprijs voldoende is, omdat via de belegging van gereserveerde afschrijvingen de invloed van de inflatie kan worden geneutraliseerd. De verdedigers van deze stelling schijnen echter enkele complicerende factoren uit het oog te verliezen. De belangrijkste daarvan is dat de gereserveerde afschrijvingen alleen zijn gevrijwaard tegen uithollende inflatoire invloeden bij belegging in produktiemiddelen, maar dat zij dan vrijwel zeker onder de klem van de vervangingsverplichting vallen 7). De nominale waardevermindering van de belegde afschrijvingen kunnen uiteraard niet dienen voor de vervanging van woningen *en* voor de vervanging van de produktiemiddelen die hiermee zijn gefinancierd. Verder dient te worden bedacht dat een nominale waardevermindering van de afschrijvingen overeenkomende met de stijging van het algemene prijspeil niet voldoende vervangingsvermogen oplevert als de specifieke prijsstijging sneller verloopt, hetgeen in de volkshuisvesting al sinds mensenheugenis het geval is. Dat niet voldoende vermogen beschikbaar is om woningen te kunnen herbouwen die een hogere dan de oorspronkelijke relatieve plaats in de woningvoorraad innemen, behoeft echter niet als een bezwaar te worden aangemerkt. Het lijkt namelijk niet redelijk ervan uit te gaan dat bedoelde extra kwaliteitsverbeterende investeringen gefinancierd moeten worden uit besparingen van vorige generaties; redelijker lijkt het ervan uit te gaan dat voor dergelijke investeringen netto-besparingen beschikbaar worden gesteld.

Wederom vestigen wij er de aandacht op dat wij *niet* beweren dat afschrijven op basis van de historische kostprijs per definitie onjuist is. Wel is het een onjuist beleid als het gekoppeld wordt aan de doelstelling van continuering van de

6) L. A. Ankum, op. cit., blz. 217.

7) Altijd namelijk wanneer van de vervanging van de produktiemiddelen waarin de afschrijvingen zijn belegd, economisch voordeel mag worden verwacht.

onderneming en dus instandhouding van een op kwalitatief peil blijvende woningvoorraad. Steeds blijkt het weer nodig eerst de doelstellingen van het beleid duidelijk te formuleren, pas daarna kan de beleidsinhoud zelf worden bepaald.

Een andere opvatting wordt geformuleerd door Kruijt. Deze gaat ervan uit dat een eigenaar van gebouwen in geringe mate of in het geheel niet streeft naar continuïteit zoals een ondernemer van een productiebedrijf: „Niet de bedrijfscontinuïteit ligt als doelstelling ten grondslag aan het handelen van de (gebouwen-)eigenaren, maar de instandhouding van de koopkracht van het nominale vermogen” 8). Op grond van deze doelstelling is het opnemen van een afschrijvings- of aflossingsbedrag in de huurprijs niet nodig *zolang* de prijsstijgingen van gebouwen (opstal en grond tezamen) maar groter dan of gelijk aan de algemene prijsstijgingen zijn. Aan het einde van de levensduur van het gebouw dient de restwaarde van de investering, alleen bestaande uit de grondwaarde, derhalve minstens zo groot te zijn als de oorspronkelijke investering, gecorrigeerd voor de algemene prijsstijgingen gedurende de gehele levensduur van het onroerende goed. Mochten de bouwkosten sneller stijgen dan de prijzen in het algemeen, dan is aan het einde van de levensduur echter niet voldoende vermogen voor de vervanging aanwezig; Kruijt acht dit geen bezwaar omdat de eigenaar dan (nieuw) vermogen kan opnemen. Hij gaat er daarbij impliciet van uit dat dat leidt in de richting van een rationeel te achten vermogensstructuur, dat er voldoende vreemd vermogen beschikbaar is en dat de eigenaar aan de rente- en aflossingsverplichtingen kan voldoen 9).

Het komt ons voor dat Kruijts betoog, gezien het door hem gekozen uitgangspunt van de slechts naar instandhouding van de koopkracht van zijn nominale vermogen strevende eigenaar, juist is, zij het dat het enkele speculatieve element bevat. Speculatief achten wij het er zonder meer van uit te gaan, dat de vervanging van eigen vermogen door vreemd vermogen altijd en voor iedere gebouweigenaar leidt tot een verbetering van zijn vermogensstructuur. Speculatief achten wij het ook erop te rekenen dat bij de vervanging van een woning, dus 75 à 100 jaar na de bouw, voldoende vreemd vermogen aanwezig zal zijn. De kapitaalschaarste in de jaren zestig en begin zeventig met het daarbij behorende hoge rentepercentage heeft heel wat financieringsproblemen in de volkshuisvestingssector teweeggebracht, en heeft de vervanging van heel wat slechte woningen uitgesteld, hetgeen het volkshuisvestingspeil uiteraard benadeelde.

Voorts achten wij het bezwaarlijk dat Kruijt de collectieve doelstelling en de daarmee samenhangende macro-economische consequenties niet expliciet heeft behandeld. Had hij dat wel gedaan, dan had duidelijker dan nu het geval is naar voren gekomen, dat zijn wijze van zien leidt tot de noodzaak van het aanwenden van netto-besparingen voor vervangingsinvesteringen, en wel in de mate als de specifieke prijsstijgingen uitgaan boven de algemene. Naar onze mening dienen, althans in principe, netto-besparingen voor welvaartsverbeterende investeringen te worden aangewend en behoren vervangingsinvesteringen te worden gerealiseerd uit afschrijvingen. Afwijkingen van dit principe kunnen, zoals hiervoor al is aangegeven, onder bijzondere omstandigheden uiteraard aanvaardbaar zijn. Kruijt wijst echter niet op het bestaan van een keuzemogelijkheid en beveelt ook voor normale omstandigheden een beleid aan, dat een voortdurende toevoer van netto-besparingen naar de volkshuisvestingssector noodzakelijk maakt. Het zal duidelijk zijn, dat wij dat een minder gelukkige gang van zaken achten.

Ten slotte besteden we aandacht aan het onlangs in boekvorm verschenen afstudeerrapport van de in Delft aan de Afdeling der Bouwkunde cum laude afgestudeerde Bekkers 10). Hij pioniert verder op het door Kruijt geopende terrein en komt tot opzienbare conclusies. Op grond van hetzelfde instandhoudingspostulaat, dat Kruijt hanteert, instandhouding van de koopkracht van het nominale vermogen, stelt Bekkers dat geen afschrijvingsbedragen in

de huurprijzen dienen te worden opgenomen als „... de waarde van de woning nominaal constant blijft ... 11). Bekkers gaat nog verder en schrijft: „Als de waarde van de woning, gerekend in de koopkracht van het oorspronkelijke vermogen, constant blijft, dienen de kosten van het kapitaal, i.c. de rente, niet op de huurder verhaald te worden en buiten de exploitatie te blijven” 12).

De beoordeling van beide conclusies wordt bemoeilijkt doordat het aan de conclusies ten grondslag liggende betoog moeilijk toegankelijk is. Zo hanteert Bekkers een groot aantal waardebegrippen; vermogenswaarde, marktwaarde, transactiewaarde, verkoopwaarde, huurwaarde, boekwaarde, en vermeldt alleen bij huurwaarde, dat deze is gekoppeld aan de huuropbrengsten „... en niet aan het totale vermogen, dus bijvoorbeeld inclusief grond” 13). Boekwaarde definieert hij o.a., op ongebruikelijke wijze, als de waarde van het *vreemde* vermogen in de tijd, en laat zich niet uit over de grond 14). Daar de boekwaarde van een woning gewoonlijk de in de boeken voorkomende waarde van grond en opstal omvat, uitgezonderd in bijv. het geval van horizontale eigendom, vormt de koppeling via de afschrijving aan de huurwaarde een niet-toelaatbare stap: „Als de huurwaarde kleiner wordt dan de boekwaarde zullen afschrijvingen plaats moeten vinden” 15). Bekkers struikelt hier ook nog over het onderscheid tussen afschrijven en aflossen (zie hierna), hetgeen ook nog blijkt uit de mededeling dat: „... de afschrijving plaats vindt overeenkomstig de aflossing op annuïteitbasis” 16).

Op micro-economische gronden is Bekkers' opvatting, dat niet behoeft te worden afgeschreven als er geen sprake is van een vermogensvermindering correct, mits het vermogen wordt gemeten in reële termen; dat zo'n situatie zich voordoet als de huurwaarde van een woning *nominaal* gelijk blijft, is evenwel in strijd met het gehanteerde instandhoudingspostulaat. Als Bekkers meent, dat het verschil tussen de nominale waarde en de voor de waardedaling van de geld-eenheid gecorrigeerde aanschaffingsprijs wordt gedekt door de stijging van de grondwaarde, dan is zijn opvatting een slag in de lucht. De grondwaarde kan immers afhankelijk van vele factoren waaronder ligging, zowel meer als minder dan het bedoelde verschil zijn toegenomen.

In het geval van de tweede conclusie bestaat er een door Bekkers zelf wellicht niet vermoede consistentie met het gehanteerde instandhoudingspostulaat, onder de voorwaarde overigens dat het benodigde vermogen gedurende de gehele levensduur van de woning gratis ter beschikking staat. Bekkers begrijpt dat aan die voorwaarde niet is voldaan en omdat hij meent dat zijn eerste conclusie een geldige is, denkt hij de nominale vermogenstoename als gevolg van de algemene prijsontwikkeling te kunnen aanwenden voor rentebetalingen. Dat het rentepercentage en het percentage prijsstijging dan ook nog over de gehele levensduur van de woning steeds aan elkaar gelijk zouden moeten zijn, is blijkbaar een detail dat geen aandacht verdient. Bekkers' tweede conclusie bezit dus evenmin als zijn eerste conclusie enige geldigheid. Belangrijk bezwaar van Bekkers' bijdrage is voorts dat hij geen aandacht besteedt aan de collectieve belangen. Hij ontdekt dus niet dat, zelfs in het geval de ondernemer via de stijgende grondwaarde de koopkracht van zijn vermogen precies intact houdt, de samenleving daarmee geen vermogen tot haar beschikking krijgt om de versleten woning te vervangen.

8) B. Kruijt, *De prijsontwikkeling op de tweedehands gebouwenmarkt*, Deventer, 1974, blz. 64.

9) B. Kruijt, op. cit., blz. 66.

10) H. Bekkers, *Het keuzeprobleem bij woningverbetering*, Delftse Universitaire Pers, Delft, 1976.

11) H. Bekkers, op. cit., blz. 110-111.

12) H. Bekkers, op. cit., blz. 111.

13) H. Bekkers, op. cit., blz. 105.

14) H. Bekkers, op. cit., blz. 106.

15) H. Bekkers, op. cit., blz. 108.

16) H. Bekkers, op. cit., blz. 107.

Van Zijll tracht nog iets van Bekkers' conclusies te redden door te suggereren dat uit het percentage inflatievergoeding dat in het rentepercentage is opgenomen een afschrijvingsfonds kan worden gevormd 17). Deze oplossing faalt echter daar 1. geen parallel verloop van algemene prijsontwikkeling en inflatievergoeding in het rentepercentage gedurende de gehele levensduur van de woning mag worden verwacht en 2. het aldus te vormen afschrijvingsfonds zelf alleen tegen geldontwaarding kan worden beschermd door belegging in produktiemiddelen en dan — zoals al hiervoor vermeld — vrijwel zeker onder de klem van de vervangingsverplichting valt.

Onze conclusie t.a.v. Bekkers' bijdrage tot de discussie kan niet anders dan negatief zijn. Op grond van gebrekkige definities en het hanteren van onjuiste termen komt hij tot onhoudbare conclusies, terwijl hij aan het belangrijke aspect van de collectieve belangen geheel geen aandacht besteedt.

Redelijk afschrijvingsbeleid

Wij sluiten dit artikel af met een voorbeeld van een o.i. redelijk afschrijvingsbeleid. Als voorwaarden voor dit beleid gelden:

- iedere woning dient zijn relatieve plaats in de woningvoorraad te kunnen behouden; een woning voor een modale werknemer bijv. dient te zijner tijd ten minste te kunnen worden vervangen door een woning voor een dan woning-behoevende modale werknemer;
- het collectieve belang dient boven het individuele ondernemers- of bewonersbelang te worden gesteld;
- in de volkshuisvesting dienen geen speculatiewinsten te worden gemaakt.

In dit geval dient de samenleving door het vormen van een afschrijvingsfonds te zorgen voor een zodanige compensatie van de waardevermindering van de woningvoorraad, dat voor de noodzakelijke vervangingen geen netto-besparingen behoeven te worden aangesproken. Daarbij dient de samenleving erop toe te zien, dat het financieringsvoordeel als gevolg van het financieren met vreemd vermogen, niet toevalt aan de individuele ondernemer, maar aan degenen die voor het financieringsvoordeel zorgen, i.c. de bewoners c.q. de huursubsidieverstrekker 18). De relatief hoge afschrijving op basis van de vervangingswaarde die, over de gehele levensduur verdeeld, in de huurprijs is begrepen, dient om de reële betekenis van het in woningen gestoken eigen vermogen van de ondernemer en de koopkracht van het in de woningen gestoken vreemde vermogen in stand te houden en valt voor het overblijvende gedeelte toe aan de huurder, c.q. de huursubsidieverstrekker. Voor de instandhouding van de koopkracht van het vreemde vermogen dient de rentevergoeding, afgezien van een reële rentecomponent, ten minste een component te bevatten die de geldontwaarding volledig dekt. Wellicht verduidelijkt het onderstaande cijfervoorbeeld de strekking van het betoog. Om enerzijds veel rekenwerk te voorkomen en anderzijds het narekenen te vergemakkelijken, kozen wij voor de onwaarschijnlijk korte levensduur van twee jaren; dit doet aan de bedoeling van het betoog echter niets af: stichtingskosten f. 10.000; eigen vermogen verhuurder f. 2.000; vreemd vermogen f. 8.000; verschuldigde rente op vreemd vermogen 12%; bouwkostenstijging 15%; stijging algemeen prijspeil 10%; alle percentages per jaar; levensduur 2 jaar.

afschrijving 1e jaar $\frac{1}{2} \times 1,15 \times f. 10.000 = \dots f. 5.750,-$
 afschrijving 2e jaar $\frac{1}{2} \times 1,15^2 \times f. 10.000 = \dots f. 6.612,50$
 inhaalafschrijving 2e jaar ($\frac{1}{2} \times 1,15 \times f. 10.000$)
 - f. 5.750 = f. 862,50
 vervangingswaarde eind 2e jaar $1,15^2 \times f. 10.000 = f. 13.225,-$

Het vermogen van f. 13.225 is nu in het bezit van:

- verhuurder $1,15^2 \times f. 2.000 = \dots f. 2.645,-$
- verschaffer vreemd vermogen $1,10^2 \times f. 8.000 = f. 9.680,-$
- huurder c.q. subsidieverstrekker = f. 900,-
 f. 13.225,-

De verhuurder blijft dus eigenaar van 20% van de nieuwe woning, de verschaffer van het vreemde vermogen blijft in het bezit van een naar koopkracht gemeten gelijk vermogen en de huurder c.q. subsidieverstrekker valt het door hem zelf opgebrachte verschil toe tussen $1,15^2 \times f. 8.000$ en $1,10^2 \times f. 8.000$, zijnde het door ons als speculatiewinst betitelde verschil tussen de specifieke en de algemene prijsstijging over het vreemde vermogen.

In dit voorbeeld vallen afschrijvings- en aflossingstermijn samen. In de werkelijkheid is daar evenwel geen sprake van. De aflossing, die betrekking heeft op het terugbetalen van geleend geld, is in de volkshuisvesting meestal gespreid over zo'n 30 à 50 jaar, terwijl de economische levensduur van een woning, waarop de afschrijvingen in verband met het vergaan van woondiensten betrekking hebben, al gauw 80 jaar bedraagt. Wanneer de verhuurder het vreemde vermogen geheel heeft afgelost, blijft zijn inkomensstroom uit de woning vandaag de dag op peil en kan de vervanging van vreemd vermogen door eigen vermogen in volle omvang op gang komen. In het rekenvoorbeeld komt aan de verhuurder niet meer ten goede dan wat nodig is om het eigen vermogen op basis van de bouwkostenstijging in stand te houden en vloeit het overige deel van de afschrijvingspost, dus na terugbetaling van het in koopkracht gelijk gebleven vreemde vermogen, toe aan de huurder c.q. subsidieverstrekker. Gegeven de doelstellingen dient dit laatst bedoelde deel van de afschrijving niet te worden gekort op de huur of te worden gestort in de overheidskas van de algemene middelen, omdat dan het gevaar van consumptieve aanwending bestaat, maar te worden gereserveerd voor de toekomstige vervanging van de woning.

Voor alle duidelijkheid zij nogmaals vermeld dat het gegeven rekenvoorbeeld, dat hoewel het o.i. zekere trekken van redelijkheid niet kan worden ontzegd, geenszins moet worden opgevat als het enig juiste of enig wetenschappelijk verantwoorde beleid. Andere opvattingen over het in stand houden en financieren van de woningvoorraad, over de betekenis van de besparingen en de verplichtingen van huidige generaties aan het nageslacht, over de rechtvaardiging van wat wij speculatiewinsten in de volkshuisvesting noemen e.d. leiden tot andere beleidsdoelstellingen en dus tot een afschrijvingsbeleid dat gegeven de dan gekozen doelstellingen zeker wetenschappelijk verantwoord kan zijn.

Onder normale omstandigheden verdient o.i. echter een beleid de voorkeur — en wij wijzen daar nogmaals met nadruk op — waarbij de volkshuisvestingssector zijn eigen kapitaalvoorraad op een aanvaardbaar peil in stand kan houden. Zolang de reële waarde van een woning in een zodanig tempo toeneemt dat hij de vervangingswaarde te boven gaat, behoeft uiteraard geen afschrijving plaats te vinden. Zodra echter aan die ontwikkeling een einde is gekomen, behoort het negatieve verschil tussen de reële waarde en de vervangingswaarde in een afschrijvingsfonds te worden gereserveerd. Op die wijze behoeven netto-besparingen namelijk niet te worden aangewend voor vervangingsinvesteringen en kunnen derhalve dienen voor vervoertverbeterende investeringen. Dat het uitwerken van deze opvatting in een concreet beleid nog vele hoofdbrekens zal opleveren, achten wij waarschijnlijk; daar het ons echter uitsluitend ging om de theoretische benadering hebben wij daar geen aandacht aan geschonken.

Frits IJmker

17) B. L. van Zijll, *Van de regen in de drup*, niet gepubliceerde doctoraalscriptie, TH Delft, Afdeling der Bouwkunde, juni 1976.

18) Ingeval van huursubsidiëring lijkt het redelijk dat het bedoelde verschil toevalt aan de subsidieverstrekker.

De structurele werkloosheid volgens het aangepaste model van Den Hartog en Tjan: een somber perspectief

DRS. C. H. VAN ARDENNE
DRS. J. MUYSKEN*

In een nota, gemaakt aan de Faculteit der Economische Wetenschappen van de Rijksuniversiteit te Groningen, zetten de heren Van Ardenne en Muysken uiteen dat de potentiële structurele werkloosheid in 1976 en 1977 zeer hoog is, hetgeen volgens hen betekent dat in de komende jaren op een omvangrijke toename van de werkloosheid moet worden gerekend. Zij komen tot deze conclusies door het model van Den Hartog en Tjan te herschatten en te voeden met recente gegevens uit de MEV 1977.

Het is nu ruim twee jaar geleden dat Den Hartog en Tjan hun studie over een bouwjaarmodel met vaste coëfficiënten publiceerden 1). Een van de opvallendste uitkomsten van dit onderzoek is dat een uitspraak wordt gedaan over de structurele ontwikkeling van de werkgelegenheid in de periode 1959-1973. Den Hartog en Tjan constateerden dat, ten gevolge van de stijgende reële arbeidskosten, de economische levensduur van machines steeds korter wordt, hetgeen ertoe leidt dat er steeds meer arbeidsplaatsen verloren gaan ten gevolge van het buiten werking stellen van machines. Daar staat tegenover dat er nieuwe arbeidsplaatsen worden geschapen door de aanschaf van nieuwe machines. Dit laatste blijkt echter steeds minder de afstoot van arbeidsplaatsen te kunnen compenseren; in 1972 en 1973 daalt de structurele werkgelegenheid zelfs.

Kritiek

De studie van Den Hartog en Tjan is niet zonder kritiek gebleven. Een van de punten van kritiek was dat de beschouwde periode (15 jaar) te kort is om een model te schatten dat lange-termijntendenties beoogt te beschrijven 2). Het bleek niet mogelijk de schattingsperiode te verlengen door jaren voor 1959 in de beschouwing te betrekken 3). Met het verschijnen van de nieuwste *Macro Economische Verkenning (MEV)* zijn nu echter de cijfers voor de jaren 1974-1975 en de voorspellingen voor de economie voor de jaren 1976 en 1977 bekend geworden 4). Met behulp van deze gegevens is het mogelijk, het model van Den Hartog en Tjan te herschatten voor de periode 1959-1975 en te bezien in hoeverre de geschetste tendenties zich voortzetten. Vervolgens kan dan met de aldus berekende parameters en de prognoses uit de MEV omtrent het verloop van o.a. de lonen, de prijzen en de investeringen in 1976 en 1977 de volgens het model berekende

omvang van de structurele werkloosheid in die jaren worden bepaald.

De herschatting van het model van Den Hartog en Tjan voor de periode 1959-1975 in plaats van 1959-1973 geeft echter uitkomsten, die op het eerste gezicht minder waarschijnlijk lijken. De resultaten van de schatting van het model voor de periode 1959-1973 waren o.a., dat de arbeidsbesparende technische vooruitgang 5,1% bedroeg, terwijl voor de waarde van de factor voor „overhead labour” 1,13 werd gevonden. „Overhead labour” wordt doorgaans geïnterpreteerd als de hoeveelheid arbeid die de ondernemers in tijden van krapte op de arbeidsmarkt extra aanhouden ter voorkoming van hoge kosten bij het opnieuw aantrekken en scholen van personeel. Voorts was de omvang van de frictiewerkloosheid 48.000 personen. De herschatting van het model van Den Hartog en Tjan voor de periode 1959-1975 geeft daarentegen andere uitkomsten: de technische vooruitgang kent nu een waarde van 5,5%, de (constante) frictiewerkloosheid omvat nu 119.000 personen en de „overheadfactor” voor arbeid is nu 1,23. Dit laatste zou betekenen dat de bedrijven bijna 25% meer arbeid aanhouden dan strikt noodzakelijk is.

Als men de ontwikkeling van de verschillende grootheden in de loop van de tijd beziet, blijkt dat de periode 1959-1970 wordt gekenmerkt door enkele duidelijke trends. De werkloosheid is, met een kleine knik in 1967, tamelijk constant (figuur 1). De relatieve stijging in de reële loonsom per werknemer 5) neemt, met name vanaf 1961, gestaag toe (figuur 2). De investeringen nemen over deze periode vrijwel proportioneel met het inkomen toe (figuur 3). In 1971 vindt er echter een duidelijke omslag plaats: zowel de werkgelegenheid als de stijging van de reële loonvoet nemen af en de investeringen blijven schommelen rond het niveau van 1970 terwijl de productie doorgroeit. Naar onze mening kan het

* De auteurs danken Dr. S. K. Kuipers en Dr. A. B. T. M. van Schaik voor hun nuttige opmerkingen.

1) H. den Hartog en H. S. Tjan, *Investerings, lonen, prijzen en arbeidsplaatsen*, CPB Occasional Paper No. 2, 's-Gravenhage, 1974. Sindsdien is het model enigszins gewijzigd. In dit artikel wordt gerefereerd aan de laatst gepubliceerde versie: *Investments, wages, prices and demand for labour (A clay-clay vintage model for the Netherlands)*, *De Economist*, CXXIV, 1976, blz. 32-55.

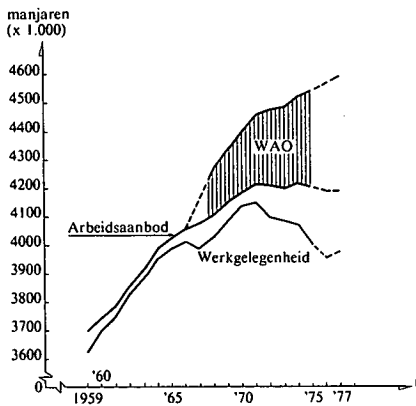
2) W. Driehuis, *An analysis of the impact of demand and cost factors on employment in the Netherlands*, Research Memorandum, No. 7604, Universiteit van Amsterdam, 1976, inz. blz. 4.

3) Zie de discussie die vorig jaar in dit tijdschrift is gevoerd tussen R. A. de Klerk, H. B. M. van der Laan en K. B. T. Thio enerzijds en Den Hartog en Tjan anderzijds.

4) Wij danken Drs. H. S. Tjan voor het beschikbaar stellen van enkele niet gepubliceerde gegevens.

5) Ze is, overeenkomstig Den Hartog en Tjan (1976), op. cit., blz. 46, weergegeven met een lineaire vertraging, gespreid over drie jaar.

Figuur 1.

model van Den Hartog en Tjan deze omslag niet adequaat beschrijven. Bij schatting voor de jaren 1959-1973 domineren de trends uit de periode 1959-1970 sterk genoeg om, ondanks de omslag na 1970, realistisch lijkende resultaten te verkrijgen, *in casu* een technische vooruitgang van 5,1%, een factor voor „overhead labour” van 1,13 en een frictiewerkloosheid van 48.000 personen. Bij schatting van het model voor de periode 1959-1975 is de invloed van de jaren na de omslag zo duidelijk aanwezig, dat de uitkomsten beduidend minder plausibel lijken: de hoge werkloosheid wordt verklaard uit een onwaarschijnlijk hoge frictiewerkloosheid van 119.000 personen en een arbeidsbesparende technische vooruitgang van 5,5%.

Nieuwe schatting

Een van de problemen bij het model van Den Hartog en Tjan is dat men het kan opvatten als een model met twee vrij te schatten parameters: ϕ , de waarde van de arbeidsproductiviteit in 1948 en μ , de mate van de technische vooruitgang. Voor elke combinatie van ϕ en μ worden dan de waarden van de kapitaalcoëfficiënt en γ , de „overheadfactor” voor arbeid, berekend. Deze laatste is om rekentechnische redenen geïntroduceerd, maar verder moeilijk te interpreteren 6). In overeenstemming met de veronderstelling van Den Hartog en Tjan dat 1970 als een structureel evenwichtig jaar beschouwd kan worden, gaan we er vanuit dat in 1970 ook de arbeidsmarkt in evenwicht is: de structurele vraag naar arbeid is dan gelijk aan de feitelijke werkgelegenheid. Daarmee veronderstellen wij de afwezigheid van „overhead labour” in 1970 (ofwel: $\gamma = 1$). Bovendien is er slechts een beperkt aantal combinaties van μ en ϕ waarvoor geldt dat 1970 een structureel evenwichtig jaar is: voor iedere waarde van μ is er maar één waarde van ϕ te vinden waardoor dit geldt. Er is dan nog maar één vrij te schatten parameter over. Deze wordt verder gekozen op de door Den Hartog en Tjan geschetste wijze.

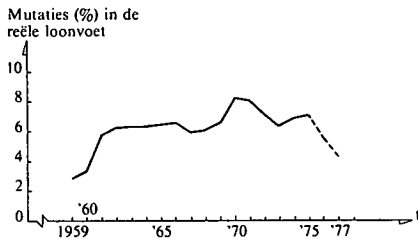
Uitgaande van de aldus geamendeerde schattingsprocedure hebben wij het model van Den Hartog en Tjan opnieuw geschat voor de periode 1959-1975 7). Het realiteitsgehalte van de thans verkregen resultaten lijkt aanmerkelijk groter: een technische vooruitgang van 4,8% bij een frictiewerkloosheid van 57.000 personen. De ontwikkeling van de structurele werkgelegenheid zoals berekend op grond van de nieuwe veronderstelling is weergegeven in figuur 4.

Vervolgens kan men met behulp van de aldus gevonden parameters en met de prognoses omtrent investeringen, lonen en prijzen uit de MEV de door het model voorspelde omvang van de structurele werkloosheid in 1977 bepalen. Naast een frictiewerkloosheid van 57.000 personen zou er dan in 1977 een structurele werkloosheid van ongeveer 400.000 personen resulteren. Gegeven de (voorspelde) omvang der feitelijke werkloosheid van 215.000 personen doet deze schatting op het eerste gezicht vreemd aan. Men dient echter te bedenken dat het model slechts de rendabele arbeidsplaatsen genereert en dat in de werkelijkheid de afstoot van niet-meerrendabele arbeidsplaatsen een geleidelijk proces is. Hiervoor zijn verschillende redenen aan te voeren. In de eerste plaats zullen ondernemers niet onmiddellijk kunnen beoordelen of geleden verliezen tijdelijk dan wel blijvend van aard zijn. Pas

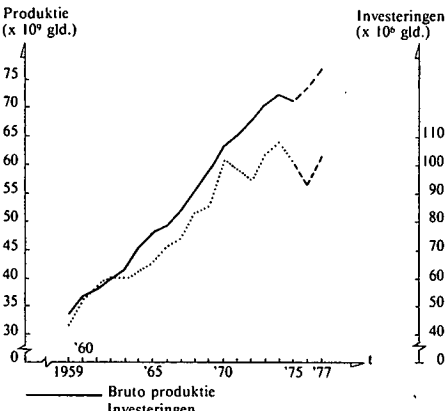
6) Gezien het karakter van deze „overhead labour” kan worden verwacht dat deze invers fluctueert met de conjuncturele situatie op de arbeidsmarkt en derhalve niet als een constante voor de gehele schattingsperiode van het model kan worden beschouwd. Voor verdere kritiek terzake zie: A. B. T. M. van Schaik, *Een direct verband tussen economische veroudering en bezettingsgraad verliezen?*, Ter Discussie No. 7633, Tilburg, 1976. De heer Van Schaik, die tot gelijke conclusies komt als beide auteurs, zal dit stuk binnenkort in *ESB* publiceren (red.).

7) De enige verschillen met het model van Den Hartog en Tjan zijn dus gelegen in de veronderstelling dat er geen „overhead labour” is ($\gamma = 1$) en in de gewijzigde bepaling van de uiteindelijke waarden van μ en ϕ .

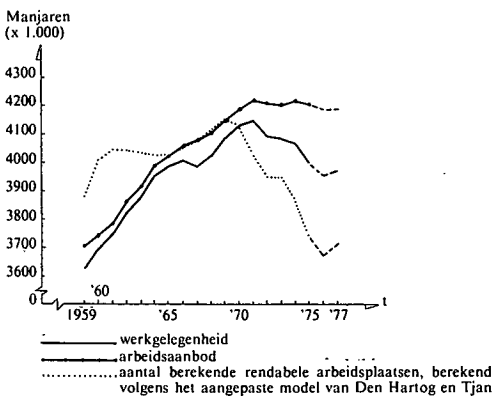
Figuur 2.

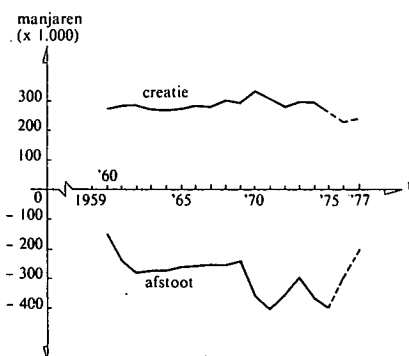
Figuur 3.

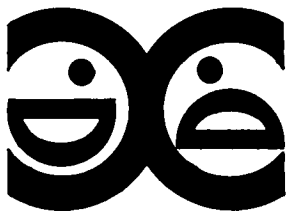

Figuur 4.

Figuur 5.

Jeugdwerkloosheid en werkgelegenheidsbeleid

DRS. W. A. ARTS

Zoals uit een voorlopige notitie van de ministers Boersma en Van Kemenade over het probleem van de jeugdwerkloosheid bleek, maakte de regering zich begin dit jaar ernstige zorgen over de kansen op werk voor de 190.000 jongeren die afgelopen zomer de scholen zouden verlaten. Deze vrees was terecht; eind juni bleek het aantal bij de gewestelijke arbeidsbureaus ingeschreven schoolverlaters namelijk al 57% hoger te liggen dan een jaar daarvoor. Meer algemeen stonden in 1974 gemiddeld 22.500 jongeren onder de 23 jaar ingeschreven als werkloos. In 1975 steeg dat gemiddelde met 62% tot 59.000. Het aantal jongeren dat na beëindiging van de studie niet aan de slag kon komen nam zelfs toe met 86%. Als we alleen naar de groep onder de 19 jaar kijken, zien we dat er eind september 1976 31.900 jongeren zonder werk waren, tegen 34.800 in augustus. Deze aantallen liggen aanmerkelijk hoger dan in dezelfde maanden van 1975. Een trend vanaf 1970, gesplitst naar jon-

gens en meisjes, geeft het beeld, dat in figuur 1 is weergegeven.

Relatieve cijfers met als vergelijking een wat oudere groep jeugdigen en de totale geregistreerde arbeidsreserve opgesplitst naar mannen en vrouwen geven het beeld van tabel 1 te zien:

Uit deze gegevens blijkt dat de jeugdwerkloosheid zowel absoluut als relatief, vergeleken met de totaalcijfers, in de jaren 1974, 1975 en ook 1976 een sterke stijging vertoont.

Uit door Siddré berekende cijfers blijkt dat in Nederland de duur van de werkloosheid stijgt bij oudere leeftijdsgroepen en de „turnover”, d.w.z. de kans werkloos te worden, daalt (1). In de jongere leeftijdsgroepen is de „turnover” groot en de duur relatief klein ten opzichte van oudere leeftijdsgroepen. Gemiddeld genomen werden over de periode 1968-1974 van de honderd personen jonger dan 19 jaar er 25 werkloos. In 1975 en 1976 steeg het werkloosheidspercentage in deze leeftijdsgroep sterk,

zonder dat tegelijkertijd de werkloosheidsduur sterk toenam, hetgeen betekent dat de kans om werkloos te worden in deze groep erg groot wordt.

Gevolgen

De jeugdwerkloosheid is door premier Den Uyl het afschuwelijkste probleem genoemd waarvoor het kabinet zich gesteld ziet. Ook de ministers Boersma en Van Kemenade onderkennen, o.a. blijkens de eerder genoemde notitie, de ernst van de situatie. Daarnaast menen zij dat de gevolgen van de werkloosheid voor jeugdigen, met name schoolverlaters, in sociaal opzicht een aparte dimensie hebben. Met name doelen zij hier op de breuk die in het ontwikkelingsproces van de jeugdigen optreedt in een toch

1) W. Siddré, *De duur van de werkloosheid*, Leiden, 1976.

wanneer zij overtuigd zijn van het blijvende karakter van deze verliezen, zullen zij tot afstoot van deze machines overgaan. In de tweede plaats zijn er vele belemmeringen van institutionele aard die het ontslaan van arbeidskrachten bemoeilijken (8).

De bovenstaande resultaten geven dan aan, dat de feitelijke werkgelegenheidssituatie geenszins de onderliggende structurele situatie weergeeft. Integendeel, de structurele situatie lijkt beduidend slechter dan uit de feitelijke blijkt. Dit betekent dan echter, dat in de komende jaren rekening moet worden gehouden met een verdergaande stijging van de werkloosheid.

Uit figuur 5 blijkt verder dat de afstoot van machines ten gevolge van technische en economische slijtage leidt tot een verlies van 400.000 arbeidsplaatsen in 1975 tegen 150.000 in 1960. In 1977 daalt dit cijfer weer tot „nog maar” 210.000 arbeidsplaatsen. De creatie van nieuwe arbeidsplaatsen ten gevolge van investeringen is volgens het model opgelopen van 270.000 in 1960 tot 330.000 in 1970; daarna is dit aantal gedaald tot 240.000 personen in 1977.

De schrijvers realiseren zich dat in het bovenstaande is uitgegaan van een erg eenvoudig en partieel model. Hoewel de resultaten hen meer plausibel toeschijnen dan die welke werden verkregen bij herschatting van het model van Den

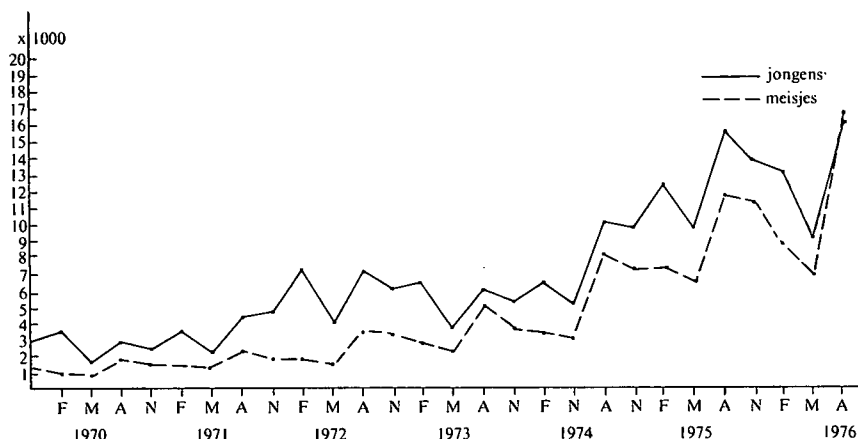
Hartog en Tjan voor de periode 1959-1975, kan men nauwelijks criteria aanwijzen om de beschrijvende kracht van het model te toetsen (9). Wel achten zij het een groot voordeel dat in hun versie van het model slechts één vrij te schatten parameter is. Uit de resultaten kan zéér tentatief worden geconcludeerd dat de potentiële structurele werkloosheid in 1976 en 1977 schrikbarend hoog is, hetgeen betekent, dat in de komende jaren op een omvangrijke toename van de werkloosheid moet worden gerekend. Naast de versnelde afstoot van de machines is het feit, dat de creatie van arbeidsplaatsen door nieuwe investeringen is gedaald tot beneden het niveau van 1960, hieraan debet.

C. H. van Ardenne
J. Muysken

8) Men zie hieromtrent S. K. Kuipers en H. F. Bosch, An alternative estimation procedure of a clay-clay type of vintage model: the case of the Netherlands, 1959-1973, *De Economist*, CXXIV, 1976, blz. 56-82, inz. blz. 71-73.

9) Zie J. Muysken en C. H. van Ardenne, Den Hartog and Tjan's vintage model as a tool for the determination of structural unemployment: some critical remarks, *De Economist*, CXXIV, 1976, blz. 83-102, inz. blz. 86-87.

Figuur 1. Geregisteerde arbeidsreserve voor jongens en meisjes van 15 t/m 18 jaar, van februari 1970 t/m augustus 1976; stand in de maanden februari, mei, augustus en november

Tabel 1. Gemiddelde geregisteerde arbeidsreserve in percentages van de afhankelijke beroepsbevolking

	mannen			vrouwen		
	< 19	19 t/m 24	Totaal	< 19	19 t/m 24	Totaal
1971	1,9%	2,4%	1,9%	0,7%	1,0%	1,3%
1972	3,3%	4,2%	3,3%	1,1%	1,5%	1,7%
1973	2,8%	3,8%	3,1%	1,5%	1,9%	2,2%
1974	6,4%	5,2%	3,6%	3,4%	2,7%	3,0%
1975	9,2%	7,6%	5,2%	5,2%	3,7%	4,2%

Bron: Arbeidsmarktverkenning 1976.

veelal gevoelige overgangsfase naar de volwassenheid, de arbeid waarin de toekomst voor de komende dertig à veertig jaar ligt en waarin men zijn positie nog helemaal moet vinden en verwerven. Tevens vragen zij zich af wat het effect is ten aanzien van de samenleving van een situatie waarin het normale inleidingsproces voor grote groepen jongeren gedurende langere perioden verstoord is.

Wat deze laatste vraag betreft is het moeilijk een ander dan speculatief antwoord te geven. Onderzoek is nauwelijks voorhanden. Een van de weinige uitzonderingen vormt een onderzoek van Philipsen naar de werkloosheid in de jaren dertig en de gevolgen ervan voor de beroepsmobiliteit 2). Hij komt tot de conclusie dat alle jonge werklozen, ongeacht de duur van de werkloosheid veel mobieler zijn geweest dan hun niet-werkloze collega's.

Over de gevolgen op korte termijn is meer te zeggen. Vooral over de werkloosheidsbeleving. Uit onderzoek blijkt dat de grote meerderheid van de werklozen werken verkiest boven niet-werken en dat als nadelen van werkloosheid vooral financiële achteruitgang, doeleloosheid, geestelijke en lichamelijke spanningen, gevoel van uitschakeling uit de maatschappij en sociaal isolement worden ervaren 3). Naarmate de werk-

loosheid langer duurt gaat men deze ook negatiever ervaren 4).

De vraag komt op, of dit alles ook voor jeugdige werklozen geldt. Ook Siddré werpt deze vraag op 5). Hij overweegt ter verklaring van het hoge percentage jeugdige werklozen de hypothese, dat stijgende gezinsinkomens het voor de jongeren minder dringend maken, om regelmatig een baan te hebben. Als aangetoond zou kunnen worden dat jongeren op vrijwillige basis minder aan hun beroep gehecht zijn, dan zou dat uiteraard een reden kunnen zijn, om ons minder zorgen te maken over de jeugdwerkloosheid, stelt hij. Deze conclusie wil hij echter (nog) niet trekken. Houben doet dat wel. Hij meent dat jongeren die net de school of militaire dienst verlaten hebben en ongehuwd zijn, en dan vooral de zogenaamde schoolverlaters onder hen, de situatie waarin zij verkeren niet als een werkloosheidsituatie beleven 6). Uit recent onderzoek blijkt echter, dat dit een te algemene conclusie is 7). Wel is het zo dat de groep van twintig jaar en ouder meer op de toekomst is gericht en de werkloosheid negatiever ervaart.

Ook bij jeugdigen blijkt de duur van de werkloosheid een negatieve invloed te hebben op de beleving van de werkloosheid. Het „niet-gemotiveerd zijn tot werken” en apathie is vooral bij de lang-

durig werklozen een gevolg van teleurstellingen bij sollicitaties en van uitzichtloosheid van hun situatie. Ook bij jeugdigen worden verder financiële achteruitgang, gevoelens van nutteloosheid en niet meer meetellen als belangrijkste nadelen ervaren.

Oorzaken

In hun notitie noemen Boersma en Van Kemenade een viertal factoren waarvan, zo stellen zij voorzichtig, de indruk bestaat dat deze voor de categorie jeugdigen op de arbeidsmarkt een negatieve invloed hebben op de werkgelegenheids situatie. De eerste en primaire factor is de daling van de totale werkgelegenheid.

Daarnaast blijkt de groep van jongeren op de arbeidsmarkt nog erg gevoelig te zijn voor conjuncturele invloeden. In de jaren 1968 t/m 1970 (hoogconjunctuur) kwam dit tot uitdrukking in een dalend aandeel van deze leeftijdsgroep in de totale arbeidsreserve; de jaren daarna (laagconjunctuur) gaf een relatieve verslechtering te zien. In een tijd van laagconjunctuur, zo luidt de verklaring, zal men het natuurlijke verloop niet aanvullen en vaak gedwongen zijn tot ontslag over te gaan. Dit houdt in dat de nieuwkomers op de arbeidsmarkt, d.w.z. in hoofdzaak de schoolverlaters het eerste de dupe zullen worden van een verminderde arbeidsvraag.

Een ondersteuning voor deze interpretatie is te vinden in het feit dat de schoolverlaters deze zomer een belangrijk deel van de stijging van de werkloosheid voor hun rekening namen. Het blijkt ook uit tabel 2.

Als tweede factor noemen Boersma en Van Kemenade de discrepantie tussen onderwijsstroom en arbeidsmarkt mogelijkheden. Naar hun mening is het huidige onderwijs in mindere mate exclusief gericht op de voorbereiding op de latere beroepsuitoefening. Mede hierdoor is er een voortdurende spanningsrelatie

2) H. Philipsen, Beroepsmobiliteit en werkloosheid in de dertiger jaren, in: Beerling, Gevers en Philipsen (red.), *Onderzocht en overdacht*, Rotterdam, 1972.

3) J. A. M. van Wezel, Sociale laag en beleving van werkloosheid, *Sociale Wetenschappen*, 1972, blz. 178 t/m 195 en Van Wezel, Beleving van Werkloosheid, *Gedrag*, 1975, blz. 63 t/m 79.

4) A. L. J. van Buchem, *Effekten van het voortduren der werkloosheid*, Tilburg, 1975.

5) Siddré, o.c.

6) P. P. J. Houben, Ervaringen en oriëntaties van werklozen, *Mens en Onderneming*, 1972, blz. 285.

7) *Jeugdwerkloosheid in Amsterdam*, I. W. A., Amsterdam, 1975. *Jeugdwerkloosheid in Leiden*, Vakgroep Klinische Psychologie, R. U. Leiden, 1974, drie delen. *Project Jeugdwerkloosheid*, 't Vuur, Arnhem, 1975.

Tabel 2. Ontwikkeling van de geregistreerde arbeidsreserve van jongeren

		februari 1975	augustus 1975	februari 1976	augustus 1976
mannen	<19 jaar:				
	— schoolverlaters	2.390	8.180	4.030	10.480
	— overigen	10.410	7.660	9.270	5.780
	19 t/m 22 jaar:				
— schoolverlaters	1.800	5.270	4.200	7.430	
— overigen	24.530	21.540	30.340	22.420	
vrouwen	<19 jaar:				
	— schoolverlaters	2.020	6.260	3.080	11.900
	— overigen	5.600	5.760	5.960	5.140
	19 t/m 22 jaar:				
— schoolverlaters	900	2.820	2.190	4.990	
— overigen	7.920	9.200	11.300	11.220	

Bron: Brief van de minister van Sociale Zaken aan de Tweede Kamer.

Tabel 3. Jeugdwerkloosheid in de EG

		Medio '74	Medio '75	Eind '75
Nederland	<25 jaar	52.000	84.700	87.000
België	<25 jaar	18.600	51.000	98.000
Frankrijk	<25 jaar	123.400	276.400	462.000
West-Duitsland	<25 jaar	105.500	253.700	287.000
Engeland	<25 jaar	174.100	436.200	436.000

Bron: Arbeidsmarktverkenning 1976.

tussen enerzijds het patroon van kennis en vaardigheden, dat de jeugdige in het onderwijs tot het zijne maakt en anderzijds het op de specifieke beroepsuitoefening gebaseerde patroon van kennis en vaardigheden, dat door de werkgever wordt geëist.

Hieraan voegen zij echter terecht toe dat de discrepanties tussen onderwijsuitstroom en arbeidsmarktmogelijkheden niet plotseling zijn ontstaan en daarom niet rechtstreeks de recente snelle toename van de jeugdwerkloosheid verklaren. Het lijkt evenwel aanneemelijk, stellen zij, dat in een periode van economische neergang de selectiviteit van de werkgevers groter is, waardoor de invloed van deze factoren sterker wordt. Dit lijkt inderdaad aanneemelijk, maar het is de vraag of het niet simpel te verklaren is uit machtsverhoudingen op de arbeidsmarkt. Een initiatief van een viertal Hengelose metaalbedrijven om leerlingen op de bedrijfsschool geen arbeidscontract, maar alleen een leerovereenkomst aan te bieden, alsmede zakgeld in plaats van het wettelijk minimumloon lijkt ruimte te bieden voor beide verklaringen. Evenals het enthousiasme dat dit initiatief bij andere bedrijven gewekt heeft.

De derde factor zou de hoogte van het minimumjeugdloon zijn. Maar, stellen de ministers, uit vergelijkingen met landen die geen minimumjeugdloon kennen en waar eveneens sprake is van een relatief hoge jeugdwerkloosheid blijkt, dat de directe invloed van de factor minimumjeugdloon op de werkgelegenheidsituatie moeilijk aantoonbaar is. Het

Comité voor werkgelegenheid van de Europese Gemeenschap gaf vorig jaar de percentages van de totale arbeidsreserve voor werkloze jongeren in de lidstaten als volgt aan: België (tussen 14 en 25 jaar) 34,3, Denemarken (tussen 16 en 25 jaar) 47,2, Frankrijk (tussen 15 en 25 jaar) 45,8, Duitsland (tussen 15 en 25 jaar) 28,4, Italië (tussen 15 en 18 jaar) 32,7, Luxemburg (tussen 15 en 21 jaar) 50, Nederland (tussen 15 en 25 jaar) 37,6, Groot-Brittannië (tussen 16 en 25 jaar) 34,2.

Bezien we de ontwikkeling in de tijd over een aantal landen dan krijgen we het overzicht van tabel 3.

Een bewijsvoering is uit deze cijfers niet te distilleren. Boersma en Van Kemnade menen als bewijsvoering te kunnen volstaan met een verwijzing naar het model van het Centraal Planbureau over de samenhang tussen de gestegen arbeidskosten en de totale werkloosheid.

De laatste factor, ten slotte, zou de veranderende arbeidsoriëntatie en motivatie van jeugdigen zijn. Het is mogelijk, wordt gesteld, dat de werking van deze factor de frictiewerkloosheid onder de schoolverlaters heeft doen toenemen. Bewijsmateriaal voor deze stelling wordt echter niet aangevoerd.

Maatregelen

Uit de stelling dat de primaire oorzaak van de jeugdwerkloosheid dezelfde is als die van de algemene werkloosheid, wordt afgeleid dat een aantal algemene maatregelen in de sfeer van de aanvul-

lende werkgelegenheid en de plaatsingsbevordering ook de jeugdige werklozen ten goede komen. Daarnaast zijn er in het recente verleden verschillende specifieke op de groep van jeugdigen betrekking hebbende maatregelen getroffen. Zo werd per 1 augustus vorig jaar de volledige leerplicht voor 15-jarigen ingevoerd. Het kabinet stelde in de werkgelegenheidsnota dat deze maatregel gezien moest worden in het kader van de maatregelen tegen de stijgende werkloosheid. Tegelijkertijd werd de partiële leerplicht voor 16-jarigen tot twee dagen uitgebreid. Om te voorkomen dat dit tot een verhoging van de jeugdwerkloosheid zou leiden, werd de stimuleringspremieregeling partieel leerplichtigen uitgebreid tot 16-jarigen en werd tevens de uitkering verhoogd. Ook uit 1975 dateert de regeling stimulering vakopleiding voor jeugdigen, evenals de interimmaatregel jeugdige werklozen. Wat ouder is ten slotte de bijdrageregeling opleidingskosten jeugdige productiepersoneel confectie-industrie.

In de nota werden een aantal beleidsvoornemens neergelegd. Blijkens een brief van minister Boersma, medio september, aan de Tweede Kamer heeft dat tot het volgende pakket geleid voor het resterende deel van 1976 en voor 1977:

- Loonkostensubsidie langdurig werkloze jeugdigen . f. 50 mln.
 - Stimulering vakopleiding jeugdigen f. 85 mln.
 - Verlenging interim-maatregelen jeugdige werklozen f. 45 mln.
 - Stimuleringspremie-regeling partieel leerplichtigen f. 30 mln.
- f. 210 mln.

De minister stelt dat bij de getroffen jeugdmaatregelen de nadruk is gelegd op:

- extra aandacht voor de meest kwetsbare groepen onder de jeugdigen, te weten: langdurige werklozen; jeugdige schoolverlaters die zijn aangewezen op een opleiding in het leerlingwezen; partieel leerplichtigen.
- Continuering en intensivering van bestaande arbeidsmaatregelen voor jeugdigen.

Beoordeling

Jeugdwerkloosheid is primair een arbeidsmarkt vraagstuk en bestrijding van jeugdwerkloosheid kan dan ook alleen geschieden door het voeren van een actief werkgelegenheidsbeleid, stelt Wim Baars in een artikel over aspecten van jeugdwerkloosheid 8). Wie een andere

8) Wim Baars, Aspecten van jeugdwerkloosheid, *Jeugd en Samenleving*, 1972, blz. 663-671.

benadering van het probleem kiest, levert of een sympathieke maar weinig fundamentele bijdrage of overweegt oneigenlijke maatregelen, stelt hij. Een van die maatregelen zou de verlenging van de leerplicht zijn, zonder dat die verlenging onderwijskundig goed doordacht en voorbereid is. Inmiddels weten we dat het er toch van is gekomen. Buiten de kamer is er door werkende jongeren en onderwijzersvakbonden tegen geprotesteerd en in de kamer is er door middel van een verworpen motie-Hermes getwijfeld aan de zinvolheid. De kamer stond voor een triest dilemma: enerzijds het aanbieden van een weinig kansrijke positie voor de jongeren op de arbeidsmarkt en anderzijds een al even weinig kansrijke positie in het onderwijs.

Van Zweeden komt in *ESB* al evenmin tot een gunstig oordeel met betrekking tot de andere maatregelen 9). Hij meent dat het pakket van maatregelen in geen verhouding staat tot de omvang van het probleem. Ze leveren wel resultaat op, maar het blijven lapmiddelen. Naar zijn mening wordt het de hoogste tijd om in ons land eindelijk eens een actief arbeidsmarktbeleid van de grond te tillen.

Naar een actief arbeidsmarktbeleid voor jeugdigen?

Voor de hand liggend is dan de vraag naar de inhoud van een dergelijk actief arbeidsmarktbeleid en vervolgens de vraag wat de betekenis ervan is voor de categorie van jeugdigen. Van Voorden is van mening dat voor een actief arbeidsmarktbeleid allereerst een bezinning op de doelstellingen noodzakelijk is 10). Hij geeft in een verhelderend schema aan, hoe vanuit een centrale uiteindelijke doelstelling geredeneerd naar een aanbods- en vraagoriëntatie een aantal hoofd- en tussendoelstellingen geformuleerd kunnen worden. Zijn uiteindelijke doelstelling geredeneerd naar een aanbods- en vraagoriëntatie een aantal hoofd- en tussendoelstellingen geformuleerd. Het probleem hierbij is dat er nauwelijks sprake is van enige consensus over de doelstellingen. Van Voorden meent dat er wel een zekere mate van

consensus zou kunnen ontstaan bij een betere samenwerking van overheid en bedrijfsleven. Dat zou betekenen dat de maatschappelijke organisaties het arbeidsmarktbeleid aan eigen doelstellingen gaan toetsen en tevens dat het arbeidsmarktbeleid verschuift van een onderdeel van de sociale politiek naar een aspect van de arbeidsmarktverhoudingen. Van een dergelijk „vrijer arbeidsmarktbeleid” zou volgens Van Voorden een integratiebevorderend effect uitgaan. Meer praktisch gericht moeten daarnaast de GAB's hun bemiddelende functie versterken en hun invloed zowel op de aanbodzijde, en dan vooral op de hoger gewaardeerde beroepsgroepen, als op de vraagzijde doen toenemen.

Als we Van Voordens schema toepassen op de categorie van jeugdigen dan komen we meteen in de knel te zitten.

Deze rubriek wordt verzorgd door de afdeling Sociaal-economisch Beleid van de Erasmus Universiteit Rotterdam

Ook al gaat de conjunctuur omhoog dan nog blijft de oorzakelijke factor door spelen van de discrepantie tussen onderwijsstroom en arbeidsmarkt mogelijkheden, de discrepantie tussen de in het onderwijs opgedane kennis en vaardigheden en de kennis en vaardigheden die gevraagd worden in het beroep. Terecht merkt Van Zweeden op dat het gevolg hiervan is dat de opleidingskosten in het bedrijfsleven stijgen en dat de bereidheid om te investeren in „human capital”, d.w.z. in bijscholing en beroepsopleiding, sterk is afgenomen 11), hoewel daarbij weer opgemerkt moet worden dat die bereidheid conjunctuurgevoelig zal zijn. Dat is echter niet alles; niet alleen is de scholing naar de zin van de ondernemers te algemeen, maar het peil is ook nog te hoog. Het onderwijs heeft geen gelijke tred gehouden met de aangeboden arbeid. Gegeven het feit dat de jeugdwerkloosheid vooral te vinden is onder de jeugdigen met een onvolledige en gebrekkige vooropleiding, lijkt het plausibel

dat er zich een afwentelingsproces afspeelt binnen deze categorie. Jeugdigen met een hoger scholingspeil aanvaardden lager geclassificeerde banen.

Als we Van Voordens hoofddoelstellingen hiernaast leggen, dan zien we dat dit verschijnsel in tegenspraak is met de eerste twee. De eerste behelst een volwaardige inschakeling van werknemers, i.h.b. van probleemgroepen, en de tweede een verbetering van de arbeidsallocatie. Een beleid dat een aanpassing beoogt aan deze doelstellingen komt haast zeker in conflict met de derde hoofddoelstelling behoud en/of verbetering van de kwaliteit van de beroepsbevolking (het bestand aan „human capital”). Over een meer specifieke opleiding zou misschien nog te praten zijn, maar een vermindering van het bestand aan „human capital” zal slechts in ontscholingskringen enige aanhang verwerven. Eerder treedt een tegengesteld verschijnsel op. Blijkens antwoorden van staatssecretaris De Jong op vragen van het kamerlid Konings volgen op het ogenblik 11.000 leerlingen bij het lager beroepsonderwijs het z.g. vijfde leerjaar. De motivatie hiervoor zou gelegen zijn in een verbetering van de kwalificatie voor de arbeidsmarkt.

De zaak nog eens overziend gaat het niet alleen om een actief arbeidsmarktbeleid, maar ook om een consistent. Misschien heeft het begrip ook te veel iets van een toverwoord, tenzij de maatregelen van Boersma toch meer hebben van een actief arbeidsmarktbeleid dan critici doen voorkomen. Ook een actief arbeidsmarktbeleid zou wel eens een moeizaam proces van vallen en opstaan kunnen zijn, van proberen en mislukken, maar zo'n constatering biedt weinig troost voor jeugdige werklozen.

Wil Arts

9) A. F. van Zweeden, Jeugdwerkloosheid, *ESB*, 25 augustus 1976.

10) W. van Voorden, *Institutionalisering en arbeidsmarktbeleid*, Alphen a/d Rijn, 1975.

11) Van Zweeden, o.c.

**Indien u niet álles op economisch gebied kunt lezen,
dan kunt u *ESB* onmogelijk missen.**

Productiefunctie en politiek

In *ESB* van 11 augustus 1976 ontwikkelt Dr. A. A. de Boer een theorie over de keuze ten gunste van meer arbeid ten koste van arbeidsbesparende investeringen. Als academisch verhaal is er geen speld tussen te krijgen en het is dan ook niet die kant van het betoog waar ik op in wil gaan.

De moeilijkheid komt pas bij de conclusie. Het optimum liggend bij een hoger aantal eenheden arbeid en een lager aantal eenheden kapitaalgoederen dan het gebruikelijke micro-economische optimum zou een maatschappelijk optimum kunnen betekenen. Het realiseren daarvan zou, althans voor de Nederlandse gemeenschap, bevorderd kunnen worden door een „verschilsubsidie”. De auteur stelt dan dat de overheid die ondernemersclaim kan inlossen zonder zich veel gelegen te laten liggen aan de kritiek dat dergelijke subsidies een inbreuk zijn op het streven naar efficiënte productie. Dit kan ik niet meer volgen.

Op zich zelf kan het scheppen van een bepaalde sociale infrastructuur een mogelijkheid zijn. Per slot van rekening worden er ook infrastructuren geschapen op het gebied van wegen, transportmiddelen, energie, sociale lasten enz., maar achter dit voorstel schuilen toch wel enkele bijzonder grote en naar mijn gevoel soms principiële bezwaren. Het minste bezwaar is nog dat een teruggdraaien niet mogelijk is. Dit zou immers betekenen dat iemand die om bovengenoemde redenen economisch en technisch gerechtvaardigde investeringen heeft uitgesteld op het moment van teruggdraaien in een onmogelijke (vooral internationaal gezien) concurrentiepositie zou zijn beland.

Het principiële bezwaar zie ik echter in het feit dat de bedoelde investeringen, hier gecamoufleerd als arbeidsbesparingen, in nagenoeg alle gevallen ook betekenen investeringen die leiden tot een produktiegebeuren op een hoger technisch en technologisch niveau.

Deze consequentie, gekoppeld aan de gehele achtergrond van hoger niveau onderhoud, hogere scholing productiepersoneel, hoger niveau van de toeleveringsbedrijven, is er een die wij in Nederland niet kunnen missen en die dan ook geheel ingaat tegen de aanwezigende trend naar hogere scholing, dus hogere arbeidskosten en afstoten van productie zonder of met geringe know-how-inhoud.

W. Smit

Naschrift

Kern van mijn artikel was de stelling, dat er naast de optimale verhouding van kapitaal en arbeid als berekend door de ondernemer, voor elk bedrijf een andere verhouding te berekenen is die vanuit een kostenogpunt optimaal is voor de samenleving. Dit optimum ligt bij een hoger aandeel van de factor arbeid en wordt bepaald door de kosten, verbonden aan het afstoten van arbeidskracht, bij de berekening te betrekken.

In *ESB* van 6 oktober 1976 wees L. Hoffman op de publikaties van o.a. Rehn en Mukherjee, die handelen over de noodzaak, macro-economische maatregelen te treffen die niet stroken met bedrijfseconomische beginselen. Hoffmans opmerking, dat mijn artikel een en ander theoretisch *verklaart*, zou ik willen aanvullen met de stelling dat mijn model de weg opent die maatregelen te verantwoordelijk gezien het bestaan van een kwantitatief te bepalen optimum.

Ik schreef, dat dit samenlevingsoptimum *wiskundig identiek* is met het ondernemersoptimum in een situatie waarin de overheid aan iedere werknemer een basisloon uitkeert, dat in principe gelijk is aan de werklozenuitkering. De vraag of een dergelijke „sociale infrastructuur” politiek gesproken wenselijk of haalbaar is viel buiten het kader van mijn hoofdzakelijk theoretisch gerichte beschouwingen. Ik wilde slechts het theoretisch apparaat vervolledigen ten behoeve van de beleidsvoorbereiding en een schijnconflict tussen wetenschap en politiek elimineren.

De wetenschappelijk — i.c. bedrijfs-economisch — verantwoord beslissende ondernemer produceert efficiënt, maar efficiënt is een betrekkelijk begrip dat mede bepaald wordt door kostenverhoudingen hier en nu. Immers, er wordt een individueel besluit genomen op basis van een afweging van voor- en nadelen vanuit het standpunt van de ondernemer. De samenleving moet soms zo'n keuze corrigeren, bijv. door de ondernemer te bewegen schade aan anderen in zijn overwegingen te betrekken. Het principe van de vervuiler die betaalt, is daarvan een voorbeeld.

In een denkbeeldige ideale situatie zou de ondernemer moeten optimaliseren aan de hand van een berekening van marginale baten en lasten zoals die gelden voor de samenleving, omdat anders het gevaar bestaat dat zijn gunstige positie gekocht wordt door schade aan die samenleving. Welnu, door het hoge niveau van de marginale kosten van arbeidskracht wordt het afstoten van

arbeidskracht aantrekkelijker dan goed is voor die samenleving.

Ik heb slechts getracht met behulp van het model met de sociale infrastructuur dat ideaal met betrekking tot de arbeidskracht kwantitatief te beschrijven en aan de hand daarvan aan bepaalde subsidies het odium optimumverstoring (dus: wetenschappelijk gesproken zondig) te ontnemen. De subsidies werden echter niet, omgekeerd, aanbevolen als een pakkend systeem om het samenlevingsoptimum in feite te realiseren; dat zou een politieke extrapolatie zijn die in tegenspraak is met mijn pleidooi voor voorzichtigheid in dezen. Zij vinden echter wel in mijn betoog een rechtvaardiging, omdat binnen het gebied tussen ondernemersoptimum en samenlevingsoptimum aan de ondernemer de bedrijfseconomische schade kan worden vergoed zonder dat dit uiteindelijk aan de samenleving iets kost. En een *betaalde* vertraging van arbeidsbesparende vernieuwing hoeft een bedrijf niet te schaden.

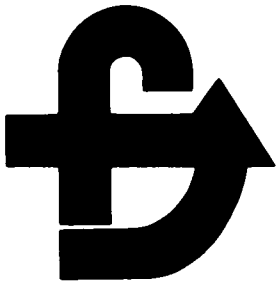
Het centrale punt in het betoog van Smit is nu, dat dit subsidiesysteem — en dus a fortiori de realisering van de „sociale infrastructuur” — de door hem beschreven trend verstoort. Dit is een interessant punt waarover ik in dit kader slechts een tweetal opmerkingen wil maken.

Ten eerste: zolang het gaat om individuele beslissingen lijkt het mij zeer wel mogelijk om in het kader van een selectieve investeringspolitiek met het door mij centraal gestelde werkgelegenheidsaspect rekening te houden zonder dat de positieve zijden van de door Smit beschreven trend in gevaar komen.

Ten tweede: zou men denken aan het invoeren van een sociale infrastructuur, dan zou er voor de ondernemer alle gelegenheid zijn om te vernieuwen. Hij zou in die situatie echter — in tegenstelling tot thans — voor zijn optimalisatie marginale kostenfactoren hanteren die voor de samenleving aanvaardbaar zijn. Sneller vernieuwen zou ten koste gaan van die samenleving, want innovatie die leidt tot werkloosheid mag de ondernemer wat mij betreft achterwege laten.

Wie hier tegen in brengt dat dit systeem, eenzijdig in ons land toegepast, tot grote spanningen kan leiden, indien andere landen de voorkeur geven aan een vernieuwingswedloop zonder correctie, krijgt van mij onmiddellijk gelijk. Daarom was ik zo voorzichtig om mijn conclusies te beperken tot het rechtvaardigen van de bedoelde subsidies; dat neemt niet weg dat een verdere uitdieping van de gedachte van een sociale infrastructuur zeker alle aandacht verdient. Voor wij echter zover zijn dat dergelijke gedachten op internationaal niveau kunnen worden gerealiseerd moet er nog heel wat papier door de persen van *ESB* draaien.

A. A. de Boer

Duurzaamheid van kapitaalgoederen, technische vooruitgang en fiscale investeringsfaciliteiten

DRS. P. W. MOERLAND

Fiscale investeringsfaciliteiten worden veelal beoordeeld naar hun wenselijk en/of mogelijk effect op de kwantiteit van het investeringsvolume. In een wereld, waarin de technologie zich gestaag ontwikkelt, werpen zich vragen op inzake de optimale „kwaliteit” van kapitaalgoederen, waarmee we doelen op het keuzevraagstuk van hun duurzaamheid. Een reflectie van dit onderscheid tussen kwantiteit en kwaliteit van investeringen vinden we terug in de onlangs verschenen nota Selectieve groei (Economische structuurnota), Tweede Kamer 1975-1976, 13955; op blz. 24 van deze nota kunnen we namelijk lezen, dat grote bedragen voor stimulering van de bedrijfsinvesteringen zodanig zullen worden aangewend, dat deze laatste . . . „in de gewenste omvang en richting kunnen worden uitgelokt” 1). In deze bijdrage analyseren we het effect van (fiscale) investeringsregelingen op de kwaliteit van kapitaalgoederen. De mede op numerieke evaluaties bereikte conclusies zijn voor een deel tamelijk verrassend. We gaan het keuzeprobleem van de optimale duurzaamheid van investeringsgoederen te lijf met behulp van een model, waarvan de wiskundige specificatie is vevat in: Moerland (1976) 2). We volstaan hier met het weergeven van een globale schets van de opzet en de belangrijkste veronderstellingen van dit model. Daarna wordt de invloed van enkele belangrijke determinanten van de duurzaamheid aan de hand van een numerieke uitwerking nagegaan. Vervolgens wordt de heffing van een vennootschapsbelasting (met investeringsfaciliteiten) geïntroduceerd, waarvan het effect op de levensduur — eveneens aan de hand van numerieke gegevens — wordt bestudeerd. We besluiten met een résumé van de voornaamste conclusies.

Het model

We veronderstellen, dat de optimale duurzaamheid van investeringsgoederen wordt bepaald door de volgende factoren (naast fiscale, waarover later meer): de aankoopprijs, de graad van „embodied” en „disembodied” technische vooruitgang, en de disconterings- en inflatievoet.

Een optimale waarde — voor gegeven waarden van deze exogene parameters — van de levensduur van een investeringsgoed impliceert een optimaal vervangingsinterval: de aankoop van het desbetreffende investeringsgoed wordt verondersteld elke V jaar te worden herhaald (waarbij V de levensduur van het goed voorstelt). We zien af van het mogelijke optreden van slijtage gedurende de levensduur van het investeringsgoed en veronderstellen dat deze laatste van het „one-hoss-shay”-type is, d.w.z. het beschikt over een constante produktiviteit gedurende zijn leven, en stort aan het eind hiervan ineen (restwaarde nul).

Merk op dat, in dit model, de omvang van het investeringsvolume niet ter zake doet. In onze opzet is de ondernemer

erop uit om een keten van investerings-eenheden te vinden, die een eeuwigdurende constante stroom van eenheden output genereert. De kosten per eenheid output moeten zo laag mogelijk zijn, zodat de contante waarde van de produktiekosten — inherent aan het investeringsgoed en voortvloeiend uit een perpetuele vervangingsketen — als de minimum van het model paraseert 3).

De aankoopprijs van een eenheid van het investeringsgoed wordt verondersteld positief afhankelijk te zijn van de geplande duurzaamheid. We gaan uit van een loglineair verband tussen deze aankoopprijs en V , en noemen de in deze relatie voorkomende exponent: de levensduur-prijselasticiteit (aan te duiden met n). Voorts nemen we aan, dat de kapitaalgoederen uitsluitend met ondernemend vermogen worden gefinancierd.

Aangezien we de gediscoteerde waarde van de produktiekosten willen minimaliseren, zonder het productieproces als zodanig in de beschouwing te betrekken, moeten we de relevante exogene invloedsfactoren (technologische vooruitgang, inflatie enz.) in termen van investeringskosten vertalen. De wiskundige

specificatie van deze factoren kan men vinden in het hierboven gerefereerde „discussion paper”. Wel willen we nog wijzen op het onderscheidende verschil tussen „disembodied” en „embodied” technische vooruitgang. Het eerste type van technische verandering komt alle kapitaalgoederen ten goede, onafhankelijk van de specifieke jaargang, waaruit ze stammen, terwijl bij het tweede type alleen de meest recente „lichting” van investeringsgoederen deelt in de (kostenbesparende) technische snufjes. Bij de evaluatie van de hierna volgende numerieke gegevens komen we op deze zaak terug.

Numerieke specificatie

We zullen nu proberen wat numeriek inzicht te verschaffen in de gevoeligheid van de optimale levensduur van het investeringsgoed door de parameterwaarden van de exogene grootheden te variëren. De resultaten hiervan staan in tabel 1. De gebruikte notatie is als volgt: de graad van „disembodied” technologische vooruitgang wordt aangeduid met p , de graad van „embodied” technologische vooruitgang met m , de inflatievoet met a , en de disconteringsvoet met r .

Uit deze numerieke resultaten blijkt, dat de optimale levensduur van investeringsgoederen positief samenhangt met de graad van „disembodied” technologische vooruitgang en de inflatievoet, terwijl de graad van „embodied” techno-

1) Het in de nota gebezigde woord *richting* (curs. PWM) heeft evenwel een ruimere strekking dan het door ons aan de orde gestelde kwaliteitsvraagstuk van bedrijfsinvesteringen en omvat o.m. overwegingen m.b.t. de werkgelegenheid en het milieu. Aan het eind van dit artikel gaan we in op het verband tussen de kwaliteit (duurzaamheid) van kapitaalgoederen en het aantal arbeidsplaatsen.

2) P. W. Moerland, *A note on optimal capital durability, technological progress and taxation*, discussion paper 7604, Institute for Fiscal Studies, Erasmus University Rotterdam, 1976. Dit rapport kan op aanvraag bij de auteur worden verkregen.

3) Vergelijk in dit verband: H. Brems, *Quantitative economic theory: a synthetic approach*, New York, 1968, par. 17, maar vooral: M. S. Feldstein en M. Rothschild, *Towards an economic theory of replacement investment*, *Econometrica*, 1974, 42, blz. 393-423.

logische vooruitgang, de disconteringsvoet en de levensduur-prijs elasticiteit een negatieve invloed uitoefenen.

De invloed van n blijkt zeer substantieel te zijn: indien n naar één nadert, ligt de optimale levensduur in de buurt van één jaar. Een relatief hoge waarde van n (bijv. $n = 0,9$), in combinatie met een relatief lage waarde van a en/of een relatief hoge waarde van m , leidt tot meervoudige vervangingen binnen één jaar.

Een relatief hoge graad van „embodied” technologische vooruitgang (bijv. $m = 0,5$) reduceert de lengte van de vervangingsintervallen aanzienlijk, zelfs tot minder dan een paar jaar, als n niet te klein is (bijv. $n = 0,5$); dit geldt onafhankelijk van de (plausibel) gekozen waarden van a , r en p , aangezien deze factoren eenvoudigweg de „tijd” niet hebben om de optimale levensduur enigszins te beïnvloeden. Een realistisch voorbeeld van deze combinatie van parameterwaarden kan wellicht in de computer-branchen worden gevonden.

Zoals we hiervoor reeds zagen, beïnvloedt „disembodied” technologische vooruitgang oude zowel als nieuwe jaargangen op dezelfde manier en in dezelfde mate. Dit type vooruitgang valt als „manna” over het productieproces. Dit stimuleert de handhaving van bestaande investeringsgoederen, d.w.z. p tendeert de optimale levensduur te vergroten (gegeven de waarden van de andere parameters). Dit in tegenstelling tot het effect van m , zoals we hierboven konden zien. Ingeval van „embodied” technologische vooruitgang betreft het een verandering in of aan het investeringsgoed zelve. Reeds bestaande jaargangen worden relatief duurder (in gebruik) dan nieuwe, in technisch opzicht „updated”, jaargangen. Dit maakt de eerste categorie relatief onaantrekkelijk, hetgeen een beperking van V met zich brengt. De effecten van a en r spreken goeddeels voor zich zelf; we laten deze verder onbesproken.

Belastingheffing

Welke invloed gaat er nu van een heffing van vennootschapsbelasting uit op de in het voorgaande afgeleide optimale levensduur? Het antwoord op deze vraag hangt af van de specificatie van het fiscale regiem. Laten we beginnen met een simpel stelsel van belastingheffing, namelijk dat van vrije afschrijving 4).

Introductie van een zodanig regiem laat de optimale levensduur (geldend in een belastingloze wereld) onberoerd. Dit betekent, dat de vennootschapsbelasting geen verstoring effect heeft op V ; daarom spreken we in dit verband van een neutraal fiscaal regiem 5). Vervolgens gaan we uit van een meer realistisch regiem, dat de volgende elementen bevat:

- lineaire afschrijving;

Tabel 1. Optimale duurzaamheid en vijf exogene variabelen (n , p , m , a en r)

		$r=0,1$				$r=0,2$			
		$a=0$		$a=0,05$		$a=0$		$a=0,05$	
		$p=0$	$p=0,05$	$p=0$	$p=0,05$	$p=0$	$p=0,05$	$p=0$	$p=0,05$
$n=0,9$	$m=0$	36,2	46,1	72,3	73,9	18,1	21,3	24,1	26,1
	$m=0,05$	24,1	39,7	36,2	46,1	14,5	18,6	18,1	21,3
	$m=0,5$	6,0	37,1	6,6	37,1	5,2	12,5	5,6	12,6
$n=0,5$	$m=0$	12,6	21,7	25,1	34,1	6,3	8,5	8,4	11,0
	$m=0,05$	8,4	15,7	12,6	21,7	5,0	6,8	6,3	8,5
	$m=0,5$	2,1	2,5	2,3	2,8	1,8	2,0	1,9	2,2
$n=0,1$	$m=0$	2,1	6,1	4,1	16,2	1,0	1,4	1,4	2,2
	$m=0,05$	1,4	2,4	2,1	6,1	0,8	1,0	1,0	1,4
	$m=0,5$	0,4	0,4	0,4	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3

- vervroegde afschrijving;
- investeringsaftrek;
- waardering op basis van historische uitgaafprijzen.

Opnieuw verschaffen we numerieke informatie, welke is weergegeven in tabel 2. Hierin is een aantal combinaties van fiscale parameterwaarden verzameld, die elk een bepaalde waarde van V opleveren. De gebruikte notatie is als volgt: het tarief van de vennootschapsbelasting wordt aangeduid met v , het percentage van de investeringsaftrek met f_1 , en het percentage van de vervroegde afschrijving met f_2 .

We herinneren eraan, dat de optimale waarde van V , in een belastingloze wereld, 36,2 bedraagt als $a-m=0$, en 72,3 als $a-m=0,05$ (en de andere parameterwaarden onveranderd zijn: $n=0,1$, $p=0$, $r=0,1$).

Veronderstel, dat de investeringsfaciliteiten buiten werking zijn ($f_1=f_2=0$), en alleen lineaire afschrijving mag worden toegepast. In dit geval blijkt het percentage van de vennootschapsbelasting een substantiële invloed in neerwaartse richting op V te hebben. De omvang van dit effect hangt gedeeltelijk af van r , welke gehanteerd wordt bij het disconteren van de lineair verdeelde afschrijvingsmootjes. De interestvoet beïnvloedt de contante waarde van de afschrijvingen in negatieve zin, en daarmee de optimale levensduur (vanwege de positieve relatie tussen contante waarde en levensduur).

We belanden nu bij een belangrijk en

belangwekkend punt: het effect van een investeringsaftrek en dat van een vervroegde afschrijving op de optimale levensduur zijn aan elkaar *tegengesteld*. Terwijl f_1 een negatief effect heeft op V , beïnvloedt f_2 de optimale levensduur in positieve zin. Dit vindt zijn verklaring in het volgende.

Een investeringsaftrek kan worden beschouwd als een subsidie, welke onafhankelijk is van de duurzaamheid van een investeringsgoed. Dit laatste geldt niet voor een vervroegde afschrijving; deze vermindert namelijk de basis voor de normale afschrijvingen. In het geval van een investeringsaftrek is er sprake

4) Vrije afschrijving impliceert volledige aftrek van het aankoopbedrag in de periode waarin de investering plaatsvindt (100% afschrijving ineens). Niet-aftrekbaarheid van interestkosten, aangezien we uitsluitend ondernemend vermogen in de beschouwing betrekken.

5) Een vergelijkbaar resultaat hebben we eerder ontmoet, toen we het effect nagingen van een dergelijk fiscaal regiem op de grootte van het investeringsvolume en de hoogte van de verkoopprijs van produkten. Ook hier bleken verstoringen achterwege te blijven (geen afwenteling). Zie P. W. Moerland, *Fiscale (niet-)neutraliteit en belastingafwenteling*, *ESB*, 19 november 1975, blz. 1124-1128.

6) Vgl. K. van der Heeden, *Naar een realistisch fiscaal investeringsbeleid?*, *Weekblad voor Fiscaal Recht*, 5037, blz. 345-354. Deze auteur komt op blz. 346 tot een soortgelijke uitspraak, zij het vanuit een andere benaderingswijze. Waar hij bij een gegeven levensduur nagaat welke van de twee genoemde investeringsfaciliteiten het meest profijtelijk is, wordt door ons voor een gegeven bestand van faciliteiten bepaald welke levensduur optimaal is.

Tabel 2. Optimale duurzaamheid en vier exogene variabelen ($a-m$, v , f_1 en f_2). De waarden van de andere exogene variabelen zijn gefixeerd, als volgt: $n = 0,1$, $p = 0$, $r = 0,1$

		$a-m = 0$			$a-m = 0,05$		
		$v = 0,1$	$v = 0,48$	$v = 0,9$	$v = 0,1$	$v = 0,48$	$v = 0,9$
$f_2 = 0$	$f_1 = 0$	33,0	22,0	7,6	68,6	54,0	28,9
	$f_1 = 0,05$	33,0	21,3	2,5	68,6	53,0	6,2
	$f_1 = 0,5$	32,7	9,9	lim $\rightarrow 0$	68,3	33,8	lim $\rightarrow 0$
$f_2 = 0,1$	$f_1 = 0$	33,3	22,7	8,3	69,0	55,1	30,4
	$f_1 = 0,05$	33,3	22,1	3,1	68,9	54,2	11,6
	$f_1 = 0,5$	33,0	10,6	lim $\rightarrow 0$	68,6	35,2	lim $\rightarrow 0$
$f_2 = 0,33$	$f_1 = 0$	34,0	24,9	10,3	69,8	58,1	34,5
	$f_1 = 0,5$	33,9	24,3	4,9	69,7	57,3	21,3
	$f_1 = 0,5$	33,7	12,7	lim $\rightarrow 0$	69,5	39,1	lim $\rightarrow 0$

van een enkelvoudige invloed op V , welke negatief is. Het is aantrekkelijk om de vervangingsintervallen zo klein mogelijk te maken (gegeven de waarden van de overige parameters), ten einde aldus zo frequent mogelijk te profiteren van de subsidie.

Een vervroegde afschrijving, daarentegen, heeft een tweeledig effect op V . In de eerste plaats is er een soortgelijk subsidie-effect als in het geval van een investeringsaftrek, hetwelk eveneens negatief is. In de tweede plaats is er een effect dat samenhangt met de reductie van de basis waarover normaal mag worden afgeschreven. Dit tweede, positieve effect kan als volgt nader worden toegelicht: indien uitsluitend lineaire afschrijving wordt toegepast ($f_1 = f_2 = 0$), volgt een aanzienlijke reductie van V , in vergelijking met een regiem van vrije afschrijving. Door het invoeren van een vervroegde afschrijving ontstaat een intermediaire situatie tussen lineaire afschrijving en vrije afschrijving. Daardoor wordt een intermediaire waarde van V verkregen. Volgens de resultaten van tabel 2, resulteren bovengenoemde elkaar tegenwerkende effecten per saldo in een positief effect van f_2 op V (in vergelijking met toepassing van een zuiver lineair afschrijvingsstelsel).

Voor de Nederlandse situatie kan men zich voorstellen, dat de volgende set van parameterwaarden relevant is (geweest): $v = 0,48$, $f_1 = 0,05$ (gedurende twee jaar), $f_2 = 0,33$ (gedurende één jaar). $a-m = 0,05$; $n = 0,1$; $p = 0$; $r = 0,1$. De hiermee corresponderende waarde voor de opti-

Deze rubriek wordt verzorgd door het Fiscaal-Economisch Instituut van de Erasmus Universiteit Rotterdam

male levensduur bedraagt nu: 57,3 (vergelijk tabel 2). Zonder belastingheffing zou deze waarde gelijk zijn aan: 72,3.

Indien uitsluitend lineaire afschrijving zou mogen worden toegepast ($f_1 = f_2 = 0$), reduceert V tot: 54,0. Toevoeging van de investeringsaftrek leidt tot een extra reductie met één jaar, en brengt V op: 53,0, terwijl applicatie van vervroegde afschrijving de levensduur verlengt tot 57,3 jaar (of algemener: tijdseenheden).

Onze hoofdconclusie is dat een investeringsaftrek en een vervroegde afschrijving tot tegengestelde effecten op de optimale duurzaamheid van investeringsgoederen leidt. Ze kunnen elkaar in dit opzicht zelfs compenseren.

Hierboven zijn we uitgegaan van een lineair afschrijvingsstelsel. Andere relevante systemen zijn dat van exponentieel en lineair degressieve afschrijving. Deze laatste twee afschrijvingsstelsels impliceren relatief hogere afschrijvingen gedurende de eerste jaren. Vergeleken met het lineaire afschrijvingsstelsel resulteert toepassing van deze degressieve stelsels tot een geringere reductie van de optimale levensduur (vergelijkbaar met het effect van een vervroegde afschrijving).

Conclusies

Het hiervoor uiteengezette analytische

model en de numerieke evaluatie ervan stelt ons in staat een aantal uitspraken te doen. We geven hiervan het volgende résumé.

De optimale duurzaamheid van investeringsgoederen wordt positief beïnvloed door:

- de inflatievoet;
- de graad van „disembodied” technologische vooruitgang;
- het percentage van een vervroegde afschrijving.

De optimale duurzaamheid ondergaat een negatieve invloed van:

- de interestvoet;
- de graad van „embodied” technologische vooruitgang;
- de levensduur-prijs - elasticiteit van investeringsgoederen;
- het percentage van een investeringsaftrek;
- het percentage van de vennootschapsbelasting (indien geen vrije afschrijving van toepassing is).

Twee conclusies springen in het oog, namelijk:

- beide typen van technologische vooruitgang hebben een aan elkaar tegengestelde invloed op de levensduur: „disembodied” vooruitgang verlengt deze, terwijl „embodied” vooruitgang haar verkort 6);
- beide typen van fiscale investeringsfaciliteiten hebben een aan elkaar tegengestelde invloed op de levensduur: een vervroegde afschrijving verlengt deze, terwijl een investeringsaftrek haar verkort.

Ten slotte nog dit: de in de Economische structuurnota voorgestelde nieuwe investeringsfaciliteit, de *speciale investeringsrekening*, is mede gericht op „de creatie van arbeidsplaatsen” 7). Nu is deze nieuwe investeringsregeling gebaseerd op het principe van de bestaande investeringsaftrekregeling (subsidie-effect). Indien technologische vooruitgang arbeidsbesparende investeringsgoederen genereert, is een verlenging van de optimale levensduur van deze goederen wenselijk, gegeven het desideratum van werkloosheidsbestrijding. Immers, in dat geval wordt eerst op een later tijdstip van nieuwe technologieën van het „embodied” type gebruik gemaakt (het vervangingsinterval is groter).

We hebben gezien, dat de vervroegde afschrijvingsregeling deze tendentie tot stand brengt, terwijl de investeringsaftrek het tegendeel bewerkt. Dit laatste geldt (zie hierboven) mutatis mutandis voor de speciale investeringsrekening. Op grond van deze overwegingen werpt zich de vraag op of een „speciale vervroegde afschrijvingsrekening” niet de voorkeur zou verdienen als remplaceant van het bestaande stelsel van investeringsfaciliteiten.

P. W. van Moerland

7) Economische structuurnota, blz. 24.

Boeken nieuws

Drs. C. J. Schieman: Beheersing van bedrijfsprocessen. Stenfert Kroese BV, Leiden, 1975, 253 blz., f. 22,50.

Na de eerste verschijning van *Beheersing van bedrijfsprocessen* in 1970 is in 1975 de derde druk verschenen. Op een aantal punten is een uitbreiding t.o.v. de voorgaande drukken te vermelden, vooral veroorzaakt door de „aandacht die moet worden besteed aan een aantal van de gevolgen van de verhoogde maatschappelijke belangstelling voor de procesbeheersing in bedrijven” 1). Dit heeft geresulteerd in het opnemen van een paragraaf over het waarom van het organiseren van de productie in bedrijven vanuit maatschappelijk standpunt bezien, de functies van het bedrijfsbesturen gerelateerd aan de interne en externe verantwoordelijkheid en over enkele gedragswetenschappelijke onderwerpen, vooral toegespitst op veranderende opvattingen over leiding geven en medezeggenschap. Bovendien is de behandeling van het veranderingsproces van en binnen een bedrijf in het laatste hoofdstuk gewijzigd en op één lijn gebracht met bovenstaande aandachtspunten. Dit alles is wellicht een reden genoeg in een recensie aandacht te vragen voor dit boek. Doel van het boek is inzicht te verschaffen in de organisatorische opbouw en werking van bedrijven en in de problemen van het bestuursproces en het daarin opgesloten besluitvormingsproces.

Het boek is bestemd voor de eerste fasen van technische en bedrijfswetenschappen, de accountantsstudie en HEAO- en HTS-opleidingen en wordt als zodanig ook gebruikt. Daar de begrippen bedrijf en bedrijfsproces centrale begrippen in het hele boek zijn, vermelden we ze hier 2):

- een bedrijf is de organisatie, die iets voortbrengt, met andere woorden de organisatie waarbinnen productie van de goederen en/of diensten plaatsvindt die de voortbrenging van het bedrijf vormen. Op blz. 10 wordt een be-

drijf beperkt tot een min of meer zelfstandige organisatie die . . . De bedoeling van deze beperking is niet geheel duidelijk 3).

- een bedrijfsproces is de in relatie tot de productie van goederen en/of diensten geordende bundeling van menselijke activiteiten.

Als gesproken wordt over beheersing van bedrijfsprocessen dan heeft dit vooral betrekking op de beheersing van de menselijke activiteiten en het verschaffen van een instrumentarium daarvoor. De teneur van het boek is dat er een aantal aandachtspunten wordt gegeven voor de beheersing van organisaties in relatie tot z.g. organisatieprincipes, in relatie tot de mensen in de organisatie en in relatie tot globale principes van enkele bedrijfsprocessen (personeel, productie, kwaliteit, waarden, doorstroming). Dit geheel wordt afgesloten met een algemeen verhaal over een z.g. planmatige verandering van organisaties. Om enkele van de aandachtspunten te noemen:

- er moet een synthese worden gevonden tussen de belangen van het bedrijf als zodanig en de belangen van de mensen die de bedrijfsgemeenschap vormen;
- er moet worden gestreefd naar een integratie van de informatievoorziening ten behoeve van de besluitvorming;
- er dient een meer multidisciplinaire benadering in het bedrijf zelf plaats te vinden;
- elk bedrijf zal bij de besluitvorming en beleidsbepaling rekening houden met de omgeving.

Zelden wordt echter aangegeven hoe een en ander dient te geschieden, waardoor het boek nauwelijks instrumenten aandraagt voor de beheersing van bedrijfsprocessen. Over de doelstellingen wordt opgemerkt dat er sprake is van een

hiërarchie van afgeleide deeldoelstellingen (zie blz. 15) terwijl op blz. 49 staat dat door de beïnvloeding van diverse maatschappelijke sectoren dit leidt tot *nevenschikking* van ongelijksortige primaire verder liggende hoofdbedrijfsdoelstellingen. Naast de inconsistentie in beide redeneringen wordt niet vermeld dat in de praktijk veelal noch sprake is van hiërarchie, noch van nevenschikking ten aanzien van doelstellingen, maar meestal van elkaar *overlappende* doelstellingen. Dit levert in organisaties de nodige coördinatieproblemen op die in het boek gedeeltelijk onder de tafel verdwijnen.

De formulering op blz. 52 dat beleidsbepaling het afleiden en vaststellen van subdoelen uit de hoofddoelen is, dusdanig dat een logisch opgebouwde hiërarchie van doelstellingen ontstaat, is daardoor meer een ideaal dan realiteit. Dat de bepaling van zowel de (sub-)doelen als het beleid meestal via onderhandeling en overleg plaatsvindt, blijft vrijwel buiten beschouwing evenals de daarmee samenhangende intern-gedragsconceptie van de organisatie 4).

Samenhangend met het coördinatieprobleem ten aanzien van doelen kan het afstemmingsprobleem ten aanzien van de verschillende bedrijfsfuncties worden genoemd. Bij de afweging van de alternatieven speelt dit een belangrijke rol. Naast het instrument van overleg c.q. onderhandeling worden belangrijke vorderingen gemaakt met het afstemmen van alternatieven en beslissingen door middel van (mathematische) modellen en het opzetten van een (partieel) geïntegreerd informatiesysteem. Een nadere uitwerking van deze instrumenten zou op zijn plaats zijn geweest.

Op de vragen welke criteria bij de beheersing moeten worden aangelegd, wat de aard is van de primaire hoofddoelstellingen, welke bestuursvorm en welke bestuursmethoden (beheersingsmethoden) moeten worden toegepast, wordt geantwoord dat de productie van goederen en diensten in bedrijven alleen maatschappelijk verantwoord kan geschieden als de bedrijven worden bestuurd. Dit antwoord kan worden gekenschetst als een tantologie zodat geen antwoord wordt gegeven. Dat op blz. 57 planning zowel omvat, de lange, middellange-, kortetermijnplanning als de procesbeheersing komt merkwaardig voor. De procesbeheersing omvat dan zowel de voortgangscntrole als de bijsturing van de uitvoering. De herplanning wordt echter achterwege gelaten, terwijl dit juist bij

(I.M.)

Voor boeken op het gebied van economie, sociologie, recht, medicijnen en techniek:

**WETENSCHAPPELIJKE BOEKHANDEL
ROTTERDAM B.V.**

Waarin opgenomen:
De Wester Boekhandel
Stamboekhandel Rotterdam

Korte Hoogstraat 11-13, Rotterdam
Postbus 21333, tel. (010) 33 26 88

Vestiging in de Erasmus Universiteit, Complex Woudestein. Tel. (010) 14 55 11, toestel 31 15.

- 1) Zie blz. X van het besproken boek.
- 2) Zie blz. 3 van het besproken boek.
- 3) Zie voor een exactere omschrijving van het begrip zelfstandigheid in economische zin: J. L. Bouma, *Leerboek der Bedrijfseconomie*, deel IA, Den Haag, 1968, blz. 26.
- 4) Zie voor een uitwerking het boek vermeld onder voetnoot 3.

veranderingen in de omgeving (bijv. ten aanzien van de vraag of afzet, grondstoffenmarkt enz.) steeds belangrijker wordt.

In hoofdstuk IV komen de organisatieprincipes en structuren aan de orde, in relatie met delegatie, centralisatie en decentralisatie van de beslissingsbevoegdheden. Dit wordt in het daarop volgende hoofdstuk toegepast op verschillende functionele gebieden van een bedrijf (organisatie).

Het gecoördineerd laten verrichten van de werkzaamheden van de mensen in het bedrijf komt in het tweede deel van het boek aan de orde, nadat in het voorgaande deel een poging is gedaan een gerond kader te scheppen, waarbinnen de activiteiten moeten worden ontplooid en de beheersing van de bedrijfsproces-

sen moet plaatsvinden. In dit tweede deel komen o.a. aan de orde: enkele leiderschapsstijlen, communicatieprocessen, werkoverleg, medezeggenschap, managementstijlen (management by objectives, management by exception) delegatie, motivatie, informele organisatie enz., onder de titel mensen in het bedrijf.

In het daarna volgende hoofdstuk wordt een verband gelegd tussen een besluitvormingsproces en een bestuursproces waarbij gewezen wordt op de noodzaak van een multidisciplinaire en interdisciplinaire benadering. In hoofdstuk VIII wordt daaraan een nadere uiteenzetting gewaagd. Beter zou het zijn om met deze conceptuele hoofdstukken te beginnen om de lezer een raamwerk te geven waarin hij de rest van het verhaal

kan plaatsen. Nu komen bepaalde stukken nogal ad-hoc-achtig over, waardoor de structuur en de samenhang van de verschillende genoemde aandachtspunten en problemen niet helder uit de verf komen. Dit geldt zowel voor het eerste deel als voor het tweede deel van het boek.

Samenvattend wordt gesteld dat het boek een aantal problemen noemt, maar hiervoor geen instrumentarium aandraagt om ze op te lossen waardoor het bedrijfsbestuur en de procesbeheersing moeilijk blijft; niet zoals in het begin van het boek wordt gesuggereerd door de verhoogde maatschappelijke belangstelling, maar door het ontbreken van een adequaat instrumentarium.

M. Geersing

10 de rijksoverheid vraagt

beleidsmedewerkers (mnl./vrl.) vac. nr. 6-6150/0936

voor het Ministerie van Sociale Zaken
t.b.v. de Directie Algemene Economische Aangelegenheden

De Directie is ingeschakeld bij de voorbereiding van het beleid van de Minister van Sociale Zaken en behartigt daarbij vnl. de macro-economische aspecten. Het betreft i.h.b.: de loon- en inkomenspolitiek en het budgettaire beleid; de ontwikkelingen en het beleid van de sociale zekerheid, m.n. ten aanzien van de budgettaire en inkomenspolitieke consequenties; de arbeidsmarktpolitiek m.n. ten aanzien van de vormgeving en de te verwachten effecten van het beleid.

M.b.t. deze onderwerpen neemt de Directie deel aan het overleg in diverse commissies en werkgroepen, zowel nationaal (departementaal, interdepartementaal en het georganiseerd bedrijfsleven) als internationaal (in het raam van de OESO, de EG, de Benelux).

Vereist: doctoraal examen economie, tenminste 3 jaar ervaring in een beleidsfunctie.

Leeftijd: 35 - 45 jaar.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris: afhankelijk van leeftijd en ervaring max. f 5217,- per maand.

chef onderafdeling bekostiging en inrichting (mnl./vrl.)

vac. nr. 6-5336/0936

voor het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen

t.b.v. de Directie Onderwijs en Vorming Werkende Jongeren, Afdeling Ontwikkeling Participatie Onderwijs

De onderafdeling is belast met het opzetten van een bekostigingsbeleid (exploitatiekosten, inventarissen, enz.) in het kader van experimenten, gericht op de totstandbrenging van participatie-onderwijs; behandelen van aanvragen op dit gebied in de huidige experimenteerfase; verrichten van onderzoek en analyseren van materiaal daartoe.

Gevraagd: b.v.k. universitaire opleiding (economische wetenschappen). Redactionele ervaring. Enige jaren ervaring in overheidsdienst strekt tot aanbeveling.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris: afhankelijk van leeftijd, opleiding en ervaring max. f 4501,- per maand.

Bovengenoemde salarissen zijn exclusief een toeslag van max. f 30,- per maand en 7,8% vakantie-uitkering.

Schriftelijke sollicitaties, onder het bij de gewenste functie vermelde vacaturnummer (in linkerbovenhoek van brief en enveloppe en voor elke vacature een afzonderlijke brief), zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1, 's-Gravenhage.

J. W. Cohen: On regenerative processes in queuing theory. Springer-Verlag, Berlijn, Heidelberg, New York, 1976, 93 blz., DM 18.

Behandelt enkele onderwerpen uit de wachttijdtheorie. In hoofdstuk 1 wordt het GI/GI-systeem besproken, waarbij tevens aandacht wordt geschonken aan enkele toepassingen zoals de gemiddelde feitelijke wachttijd en de formules van Little. In hoofdstuk 2 komt het MGK-systeem aan de orde. De auteur behandelt hier onder meer de stationaire verdeling van de werkelijke en de feitelijke wachttijd voor het MGK-systeem en de formules van Erlang voor zo'n systeem.

In hoofdstuk 3 ten slotte komt het MG/I-systeem ter sprake, waarin eigenschappen van het feitelijke wachtproces worden bekeken bij het hanteren van de stochastische „mean-value“-theoremata's.

ESB

Mededeling

De onderneming in het Europa van morgen

Op donderdag 18 november a.s. organiseert het Vlaams Economisch Verbond

in samenwerking met de Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel een studiedag onder het motto „de onderneming in het Europa van morgen“. Verschillende aspecten van dit onderwerp zullen worden uitgewerkt in een uiteenzetting door Prof. Dr. M. Eyskens, hoogleraar te Leuven. 's Middags vindt een discussie plaats met een forum van internationale ondernemers.

Plaats: Cultureel Centrum, Kunstlaan, Hasselt. Aanvang: 10 uur. Kosten: f. 45 per persoon. Inlichtingen en aanmelding: Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel, postbus 205, Haarlem, tel.: (023) 31 50,50.

De Nederlandsche Middenstandsbank NV is een snelgroeïende financiële instelling met bijna 8000 medewerkers, die werkzaam zijn bij het hoofdkantoor in Amsterdam Nieuw-Zuid en bij de circa 450 kantoren in geheel Nederland.

Het direktoraat Assurantie, gevestigd op het hoofdkantoor, zoekt ter versterking van haar staf contact met een

bedrijfsekonoom

Tot zijn taak wordt gerekend:

- Het actief ondersteunen van de commerciële ontwikkeling op het totale assurantiegebied, met name de cijfermatige begeleiding hiervan
- het opzetten en uitwerken van budgetterings-systemen
- het verzamelen, analyseren en interpreteren van cijfermateriaal van zowel het hoofdkantoor als van de plaatselijke vestigingen.

Bovendien zal hij belast worden met bedrijfsvergelijkende onderzoeken op assurantiegebied.

Onze gedachten gaan uit naar kandidaten met:

- Kennis van bedrijfseconomie op academisch niveau
- een aantal jaren praktijkervaring
- analytisch vermogen
- redactionele vaardigheid.

Uw schriftelijke sollicitatie kunt u richten aan de heer J.H. Teeuwen van het Direktoraat Personeel en Organisatie-ontwikkeling, Eduard van Beinumstraat 2, Amsterdam.

NMB

NEDERLANDSCHE MIDDENSTANDBANK